Zorica Rajković

NARODNI OBIČAJI OKOLICE DONJE STUBICE

UVOD

Istraživanje folklornih tradicija Hrvatskog zagorja na području između Medvednice i rijeke Krapine nužno zahvaća i u one kulturne pojave koje se obično u etnološkoj literaturi nazivaju običajima i vjerovanjima. Valja odmah reći da se nije ni očekivalo, a terenska su istraživanja to i potvrdila, da će se naći neke specifične pojave ili veze između historijskog događaja koji je potaknuo i inspirirao ova istraživanja i običajnog ponašanja stanovnika Gupčeva kraja. Svrha je ovog priloga da pruži okvirnu sliku jednog dijela tradicijskog mišljenja i običajnog ponašanja, tzv. životnih i godišnjih običaja, koja karakteriziraju ovaj kraj, kao podlogu i pripomoć za razumijevanje pojedinačnih folklornih fenomena (koji se u ovoj monografiji obrađuju sa stajališta pojedinih folklorističkih disciplina).

Spomenuta svrha značajno je utjecala na određivanje pristupa i metodologije rada. Terenska istraživanja (izvršena godine 1970—1972. u sedamnaest lokaliteta: Ivanec, Donja Bistra, Oborovo, Gornja Bistra, Oroslavlje, Stubičke Toplice, Donja Stubica, Pustodol, Matenci, Hruševac, Gornja Stubica, Slani Potok, Milekovo Selo, Karivaroš, Matej, Banščica, Dobri Zdenci) i studijski rad (obrada terenskih zapisa, etnološke literature i drugih izvora) nisu bili usmjereni samo na rekonstrukciju jedne zamišljene slike tradicijskog života, kojoj bi najvažniji zadatak bio da segne u što dublju prošlost, nego da na razini sadašnjosti ukaže na stanje jednog dijela tradicijske kulture i na odnos prema njoj, te uz to na razvoj, promjene i neke nove oblike koji s tom kulturom stoje u vezi.

Terenska istraživanja vršena su uobičajenim etnološkim metodama direktnog promatranja i intervjua. Obje metode podjednako su dobro služile za utvrđivanje današnjeg stanja tradicijske kulture kao i za praćenje svih novijih pojava koje su s tom kulturom u nekoj vezi. Svaka za sebe pak imale su i posebne namjene. Tako je metoda direktnog promatranja planski provođena radi registriranja današnjeg stanja tradicijske kulture i pojava s njom u vezi, na taj način da su izlasci na teren

u toku godine planirani i izvršeni upravo na tradicijske prigode — u dane značajnih blagdana folklornog kalendara. Zbog prisustva u živoj prigodi — u autentičnoj situaciji, kao i zbog prisnijeg kontakta s nekim obiteljima i pojedincima, ostvarenog u nekoliko uzastopnih dolazaka, možda bi se moglo reći da je ova metoda prerasla u metodu istraživanja s participacijom.

Metoda intervjua[1] osobito je poslužila da se na osnovu sjećanja i znanja kazivača — pretežno starijih ljudi — rekonstruiraju i zabilježe (magnetofonski) fragmenti i veće cjeline kazivanja o običajima iz prošlosti.

Kazivati o prošlome, negdašnjem, starom znanju u ovome kraju ne samo stariji nego i mladi ljudi, što bi se moglo smatrati u osnovi pozitivnim odnosom prema tradiciji usporedi li se sa situacijom u nekim drugim krajevima, gdje mlađi ljudi ne znaju ili neće priznati da znaju o starim običajima ili čak onemogućuju starijima da pruže podatke ispitivaču. Ipak, teško je u tom pogledu generalizirati. U prilog tom pozitivnom odnosu donekle govori održavanje nekih običaja znatne starine do danas, i to ne među rijetkim pojedincima, nego u širem krugu ljudi (u božićno vrijeme mogu se i s najprometnije zagorske ceste vidjeti

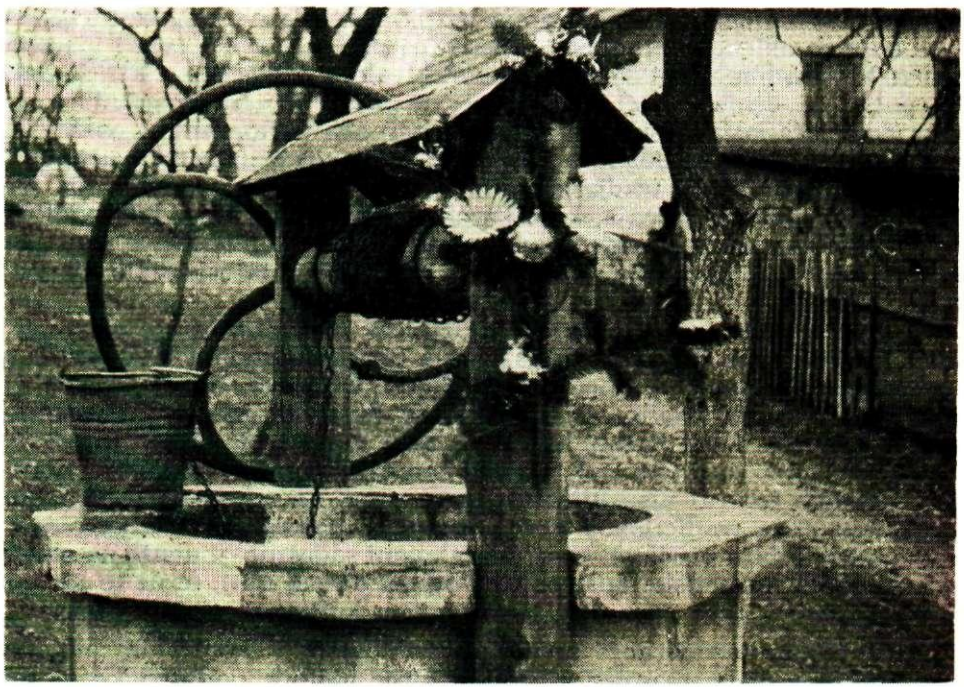

Sl. 1. Zdenac zakićen za Božić, Slatina 1972.
Snimio: I. Rajković, Fototeka INU, br. 6639

[1] Ovaj intervju najsličniji je tzv. sistematskom intervjuu, koji ne slijedi kruto tekst upitnika, nego se krece u okviru unaprijed određenih tema ili slijedi nit vodilju.

okićeni bunari (sl. 1 i 2), a nešto kasnije na voćkama odložena božićna drvca (sl. 3) ili slama. Tome u prilog govori i sklonost da se značajni datumi u životu pojedinca (rođenje, ženidba, smrt) poprate nekim starijim običajem ili se nastoje u cijelosti proslaviti što sličnije negdašnjim običajima (nije rijetkost čuti da će se neka svadba održati »po starinski«, »kak je negda bilo«). Učestalost tih pojava mogla bi ponekog iznenaditi s obzirom na blizinu velikog grada i očitu stalnu vezu s njime.

Sl. 2. Zdenac zakićen za Božić, Slatina 1972.
Snimio I. Rajković, Fototeka INU br. 6640.

Vjerojatno nije slučajno zapažanje da se sklonost prema tradiciji najčešće susreće kao obiteljska sklonost vezana uz nekog istaknutog, obično starijeg člana obitelji, koji je svojim ugledom uspio održati i dalje razvijati sklonost za tradiciju i eventualno osigurati jednog nasljednika s istom sklonošću. S obzirom na odgojnu funkciju obitelji i njezin utjecaj na formiranje ličnosti razumljivo je da ova sklonost može imati i određenu generacijsku trajnost. Za primjer neka posluži slučaj iz Oborova: u jednu kuću ušli smo privučeni kitama zelenila i cvijeća (kestenov cvijet, paprat i »ivanjske rože«) zataknutima za strehu, koje su tada već bile osušene (sl. 4). U kući smo doznali da je cvijeće uoči Ivanja zataknuo za strehu najmlađi član obitelji. Prema običaju stavio je za svakog člana obitelji po jedan snopić. Ukućanima je poznato da se prema tome predskazuje tko će prvi umrijeti, ali iskazuju da to rade zbog običaja, a ne zato što bi u to vjerovali. Pokazalo se da su dobri poznavaoci tradicija i da nastoje neke održavati. Tako su, npr., nedavno priredili svadbu prema starim običajima.

Dok se u jednoj obitelji neki običaj održao u cijelosti, u nekoj drugoj može se naći samo veći ili manji broj fragmenata, a u nekoj trećoj potpuno se zanemario. Obiteljske razlike u odnosu prema tradicijskoj kulturi toliko su značajne da bi se moglo reći da je tradicijska kultura poprimila značaj obiteljske tradicije, da se iz šireg kruga cijele seoske zajednice povukla u okvire pojedinih obitelji. Potpuniju sliku o trenutačnom stanju ovog dijela tradicijske kulture mogao bi eventual-

no pružiti brojčani omjer spomenutih pojava (ukoliko bi se do njega moglo doći i ako bi to imalo neku svrhu). Prosuđujući od oka, najčešće se nailazi na fragmente, dok su vjerojatno podjednako rijetki slučajevi nekog cjelovito održanog običaja kao i oni gdje se baš sve napustilo.

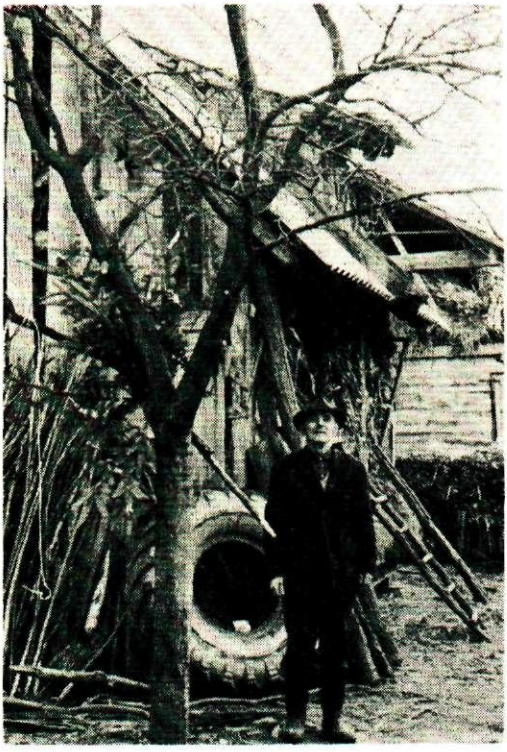

Obiteljska sklonost za tradiciju javlja se u određenoj vezi s ambijentom u kojem obitelj žiti. Logično je da se zdenac može zakititi samo onda ako uopće postoji (ukoliko se ne opskrbljuju vodom na neke drude načine), a božični *cimer* iznad stola može se napraviti samo u starinskoj drvenoj kući sa stropnim gredama. Čini se da se s prelaskom u zidanicu u staroj drvenoj kući ostavljaju i stare navike. Uzroci svakako nisu samo funkcionalne, praktične prirode (kao gore spomenuti), nego prvenstveno psihološki.

Sl. 3. Božićno drvce odloženo na šljivi pred kućom Franje Coha, Gornja Bistra 1972. god.
Snimila Z. Rajković, Fototeka INU, br. 6055.

U obitelji Sokač-Dvorski iz Oroslavlja do detalja su održane božićne tradicije, uključujući i kićenje *cimera* iznad stola (sl. 5; detaljnije o tome u odjeljku o božićnim običajima). Dotična obitelj posjeduje na istoj okućnici dvije kuće: staru drvenu i novu zidanicu. *Cimer* i druge božićne tradicije locirane su u staroj kući, dok se istovremeno u novoj kiti božićno drvce. Iako u održavanju božićnih tradicija aktivno sudjeluju svi članovi obitelji, teško je vjerovati da će oni to nastaviti i kada više ne bude najstarijeg člana i autoriteta obitelji (koji izjavljuje: »Dok je mene, to tak bude.«), a pogotovo kad dotraje i bude srušena stara drvena kuća.

Česte su također pojave da stariji pojedinci uporno održavaju neki običaj dok mlađi ukućani u njemu ne sudjeluju, ali mu se ne protive i voljni su o tome govoriti. Tako su, npr., na poklade 1971. na nekoliko mjesta ukućani komentirali kako je stari djed rano ujutro —prema pokladom običaju — sjekirom cijepao triješće, čuli su ga kako lupa (Gornja Bistra).

Sl. 4. Ivanjsko cvijeće zataknuto za strehu, Oborovo 1972. Snimila Z. Rajković, Fototeka INU, br. 6581.

Druga vrsta sklonosti za tradiciju konstatirana u ovom dijelu Hrvatskog zagorja veže se uz poznatu i vrlo brojnu radnu emigraciju iz tog kraja. Mladi ljudi koji borave i rade u inozemstvu, kao i u Zagrebu ili nekom drugom većem mjestu u zemlji, pokazuju znatne sklonosti prema nekim tradicijama. Ne samo da dolaze da blagdane provedu sa svojima nego najčešće i sve značajne prigode u vlastitom životu nastoje provesti kod kuće: dolaze da se ožene ili udaju, da krste dijete, da sahrane rođaka ili ih mrtve donose da ih pokopaju na seoskom groblju. Neobično je kako se mladi par, od kojeg bar jedno ili čak oboje živi negdje u zapadnom svijetu, poprimivši mnoga vanjska obilježja potrošačke civilizacije, voljno podvrgava proceduri seoske svadbe po uzoru na starinsku. Još više o toj pojavi govore zabilježeni slučajevi da se svadba obavlja dan ili više dana pošto je već prethodno izvršen zakonski čin sklapanja braka pred matičarom, a da nakon tog čina mladenci nisu započeli zajednički bračni život, nego tek nakon svadbe i crkvenog vjenčanja.

Trećom vrstom sklonosti prema tradiciji mogli bi se nazvati neki pokušaji oživljavanja folklornih tradicija u turističke i slične svrhe (»Zagorska svadba«, krštenje mošta, pokladne povorke), koji se javljaju u većim mjestima ovog dijela Hrvatskog zagorja i poprimaju s vremenom neke vrste tradicionalnih obilježja (u tom smislu što se ponavljaju duže vremena). Pojave ove vrste, kojima je suvremena folkloristika dala naziv folklorizma, zaslužuju veću pažnju i poseban osvrt.[2]

[2] Maja Bošković-Stulli, *O folklorizmu*, »Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena«, knj. 45, Zagreb 1971, str. 165—186; Nives Ritig, *Uz jednu diskusiju*

Govoreći o sklonosti za staro, negdašnje, trebalo bi pobliže odrediti što se pod time podrazumijeva. U shvaćanjima i iskazima kazivača starost nekog običaja relativan je pojam — ovisi o životnoj dobi samog kazivača i o izvoru njegova znanja (da li govori o doživljenome iz vlastitog iskustva ili o nečemu o čemu je samo čuo pripovijedati). Pokušaj da sami informatori odrede starost neke prakse kreće se obično jednom naivnom, ali ljudski razumljivom logikom: staro je sve za što kazivač zna, a nije sam doživio. Međutim, za običaje koje sam održava on je većinom u stanju razlikovati koji su veće, a koji manje starine. Gotovo je odreda svjestan koji su postupci najveće starine. Tako je jedan kazivač među brojnim likovima i skupinama u pokladnoj povorci (Oroslavlje) izdvojio kao »zbilja staro«: svadbenu grupu (sl. 6), *deda i babu, baba nosi deda* (sl. 7). Karakterističnо je da će kazivač, ako želi istaknuti starost nekog predmeta, kuće ili slično, gotovo odreda reći da je predmet star stotinu godina. Ukoliko želi iskazati da je neobično star, reći će neki zaokružen broj, kao što je dvjesta ili trista godina. Za običaje najčešće se čuje da su *jako stari* ili da je tako od starine, oduvijek.

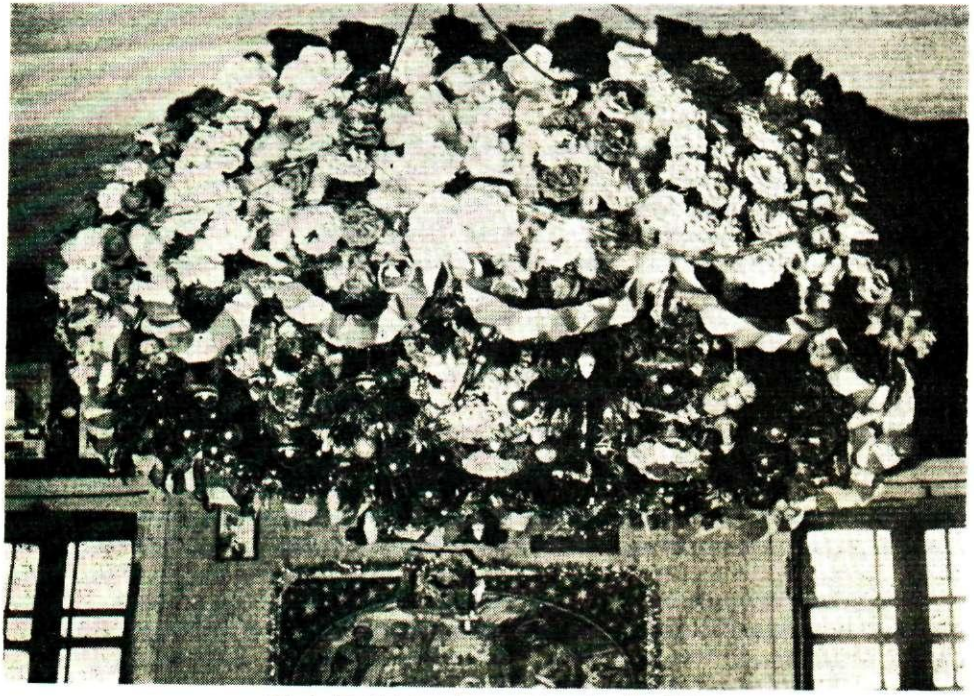

Sl. 5. Božićni »cimer«, Oroslavlje 1972.
Snimio I. Rajković, Fototeka INU, br. 6623.

o folklorizmu, »Narodna umjetnost«, knj. 7, Zagreb 1969—1970, str. 17—24; Dunja Rihtman-Auguštin, *Položaj tradicionalne kulture u suvremenom društvu,* »Narodna umjetnost«, knj. 8, Zagreb 1971, str. 3—17.

Sl. 6. »Svatovi« u pokladnoj povorci, Oroslavlje 1968. Fototeka INU, br. 6044.

Neka sigurnija kronologija može se donekle utvrditi samo za pojave iz osobnog iskustva kazivačeva, ako se inzistira na vezi između značajnijih događaja njegova vlastitog života i tih pojava. Tako, npr., za svadbene običaje pitajući: kako je bilo kad se kazivač ženio, kako kad je udavao kćer, je li čuo kako su to radili njegovi roditelji i još stariji od njih i slično. Na taj se način mogu ustanoviti razvojni oblici, pratiti tok nekih promjena. Za oglavlje nevjeste mogu se, npr., pratiti tri faze promjena.

U današnje vrijeme mladenke nose kupovni vijenac s velom — *kranclin sa šlajerom* (sl. 11). Kazivačica Danica Gorupec (rođena 1911) iz Oroslavlja udala se 1930. godine — nije nosila *šlajer*, nego *kranclin s pantlekima*. Kazivačica Jelica Jelovečki (rođena 1910) iz Mateja udala se iste godine (1930) i nosila je isto oglavlje. Ona ga je opisala kao *venac* s dva široka *pantleka, povezača*, koji su se na zatiljku vezali na *mašlin*, a krajevi su im visili niz leđa do ruba suknje. Sve skupa se zvalo *venac, a* onaj dio iznad čela — *parta* — kupovao se i bio je obično ukrašen sitnim *bubicama i rožicama*. Takvo oglavlje vidi se na slici 9. Mladenka je *pantleke* prebacila preko ramena naprijed. Kazivačica J. Jelovečki, kao i ostali kazivači, čula je za jedno još starije mladenkino oglavlje, ali ga nikad nije vidjela. Opisuje ga kao visoki vijenac, bogato ukrašen. Kazivač Dragutin Bival (rođen 1904) iz Pustodola oženio se 1929. go-

dine (njegova žena također je došla u *kranclinu s pantlekima).* Kako je bio muzikant, prisustvovao je mnogim svadbama. Prema njegovu sjećanju tridesetih se godina najviše nosio *kranclin s pantlekima,* a oko 1935. počeo se uvoditi *šlajer* umjesto dotadašnjih ukrasnih vrpci. Isti kazivač misli da su seljaci *šlajer* kao i posebne svatovske časti: *kranclera i kranclericu* vidjeli i primili od »gospode« — građana. D. Bival sačuvao je fotografiju sa svadbe Josipa Gudana iz Hruševca, snimljenu 1932. godine, na kojoj se vidi mladenka u *šlajeru* u pratnji dva para *kranclera* i *kranclerica* (sl. 10). Dotična mladenka cijelu je svadbenu opremu primila na dar iz Amerike (od rodbine), a čitava je ova svadba prema mišljenju kazivača Bivala — bila »malo naprednija« za ono doba. Isti kazivač samo je jednom vidio starinski, visoki svadbeni vijenac — na jednoj svadbi 1925. godine nosila ga je mladenka dovedena iz Jakovlja. Slika 8 prikazuje jedan takav vijenac, također iz Jakovlja (fotografiju je dobio na poklon Nikola Bonifačić Rožin bez detaljnih podataka o snimku, osim da je, vjerojatno, učinjen 1900. godine). Pored mladenkina vijenca može se uočiti i karakteristično kićenje mladenčeva šešira.

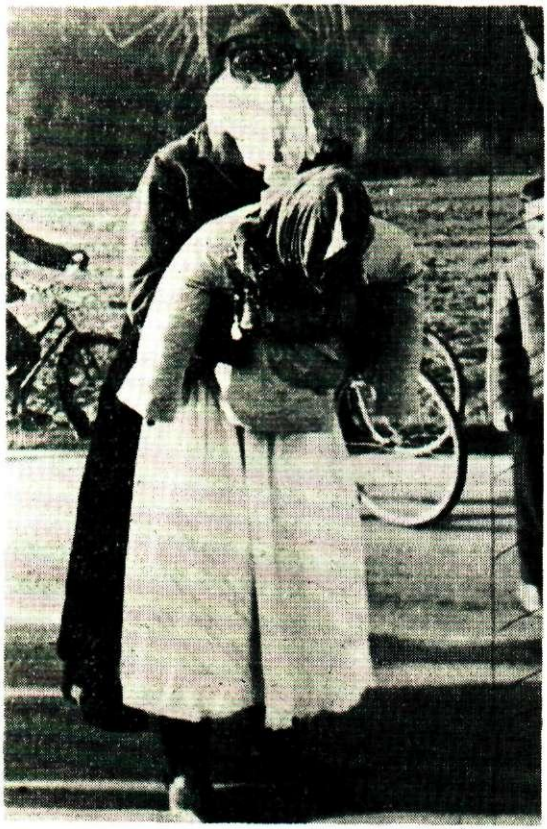

Sl. 7. Maškara iz pokladne povorke: »baba nosi deda«, Oroslavje 1968. Fototeka INU, br. 6613.

Sve u svemu, od početka stoljeća do danas javljaju se tri oglavlja mladenke: najstariji, visoki vijenac, vjerojatno znatnije starine, održan je još u prvom, eventualno i drugom desetljeću, a mjestimično možda i dulje (kazivači rođeni u prvom desetljeću ne sjećaju ga se, odnosno samo izuzetno). Negdje u vrijeme prvog rata javlja se *kranclin s pantlekina,* koji prevladava još tridesetih godina, a oko 1935. uvodi se *kranclin sa šlajerom.* Izgleda da se usporedo s *kranclinom s pantlekima* među svatovima pojavljuju i nove svatovske časti: *krancler* i *kranclerica.* Kazivačica J. Jelovečki (Matej) nije imala *kranclere,* ali se sjeća da su u vrijeme njene udaje (1930) neki imali po jedan par *kranclera* (jedna prijateljica i nju je zvala za *kranclericu),* a kasnije — po njenu mišljenju oko 1935. — počeli su uzimati i dvostruke *kranclere.* Čini se da su dvostruki *krancleri* uvedeni nekako istovremeno sa *šlajerom.*

Informator D. Bival smatra da je istovremeno sa *šlajerom* (oko 1935) uvedena još jedna novina, po njegovu mišljenju također preuzeta od »gospode«. Svate, koje su do tada zvali *dever* i *pocnoš*, počeli su nazivati *kum* i *kuma*, odnosno *debeli kum* i *debela kuma*. I kazivačica Jelovečki misli da se to dogodilo pod utjecajem grada, i to negdje prije drugog rata. Svi kazivači koji su sklopili brak tridesetih godina imali su još među svatovima *devera* i *pocnoš*. Neki su tada imali i po jedan par *kranclera*, a drugi ih nisu imali. Svi ističu da su kasnije mnogi među svatovima imali po dva para *kranclera*, a danas i po tri. *Dever* i *pocnoš* najprije su prekršteni u *kuma* i *kumu*, odnosno *debelog kuma* i *debelu kumu*, a zatim su i udvostručeni tj. uzimana su dva muškarca za *kumove* (svjedoke kod matičara), koji su sa svojim ženama činili dva para *kumova*.

Sl. 8. Mladenci iz Jakovlja. Fototeka INU, br. 4933.

Na slici 11 vide se svatovi Josipa Novosela iz Pustodola, snimljeni 1952. Mladenci su okruženi s dva para *kranclera*, mladenki s desna sjede *kuma* i *kum*, a s obje strane, kao krajnji, dva *svata*. *Kuma* i *kum* na ovoj fotografiji postavljeni su za slikanje na način uobičajen prije rata — kao što je na slici br. 9 *pocnoš* sjedila do mladenke, a *dever* do *pocnoš*. Na slici br. 10 *dever i pocnoš neočekivano* su se našli s lijeve strane mladenaca, potisnuti od *kranclera*. Čini se da je pojava *kranclerice* kao mladenkine pratilje na neki način potisnula *pocnoš* kao prvotnu mladenkinu pratilju i time omogućila da na mjesto *pocnoš* kasnije stupi *kuma*, koja više nema ulogu najbliže mladenkine pratilje i pomoćnice, nego je i sama samo pratilja svoga muža — *kuma*. Dva svata na istoj slici (br. 10) nalaze se na svojim uobičajenim mjestima, kao krajnji. Na slici 12 vide se svatovi Ivana Dolenca iz Pustodola, snimljeni 1951. U prvom redu (iza djece) nalaze se mladenci okruženi s dva para *kumova*, dok su se preostali svatovi ispremiješali u drugome redu. Na svim fotografijama vide se u pozadini obavezni muzikanti, te roditelji mladenke ili mladenca (ovisno u čijoj je kući fotografija učinjena), eventualno i *starešina*

(na slici 10 stoji iza *kranclerice,* a ispred muzikanta s basom). Na slici 11 dva *svata* drže svadbene torte — što se gotovo redovito može uočiti na novijim svadbenim fotografijama.

Ovakvo istraživanje pored određenog vremenskog slijeda ukazalo je i na pojavu da u jednom trenutku istovremeno živi više međusobno različitih praksi vezanih uz istu prigodu. Dok se za Božić danas u nekim kućama kiti drvce, u drugima se kite *kipi* (svete slike) ili pravi *cimer* nad stolom. Godine 1935. bilo je mladenki koje su nosile *kranclin s pantlekima* kao i onih koje su već nosile *šlajer.* Jedni su među svatovima imali *kranclera* i *kranclericu,* drugi dvostruke *kranclere,* a neki ih uopće nisu imali. Slijed i odnos ovih pojava pokazuje kako su se novine uvodile postepeno: dok se jedna praksa uvodi, druga još nije napuštena, pa se istovremeno u životu mogu naći obadvije ili čak više njih.

Današnje terensko istraživanje može segnuti u prošlost najdalje do početka stoljeća. To, naravno, ne znači da neke od zabilježenih pojava nisu ili ne mogu biti daleko starije. O njihovoj starosti i porijeklu ili već postoje neka etnološka znanja ili im se tek treba znanstveno pristupiti. Usporede li se današnji terenski zapisi sa starijim zapisima iz istog kraja (npr. za svadbene običaje zapis iz djela V. Bogišića), i opet se mogu konstatirati neke razlike, promjene koje su u međuvremenu nastale.

Sl. 9. Svadba u Hruševcu Donjem 1931. Fototeka INU, br. 6061

Sl. 10. Svadba u Hruševcu Gornjem 1932.
Fototeka INU, br. 5062.

Sl. 11. Svadba u Pustodolu 1952.
Fototeka INU, br. 6058.

Sl. 12. Svadba u Pustodolu 1951.
Fototeka INU, br. 6060.

U starijoj kao i u novijoj etnološkoj literaturi mogu se naći studije — analize pojedinačnih kulturnih elemenata koje utvrđuju porijeklo, starost, raširenost, put prenošenja i druge značajke dotične pojave. Tako se, npr., za neki element ustanovilo da je u južnoslavenski kulturni inventar preuzet iz neke od predslavenskih kultura Balkana ili Mediterana, za neki drugi da je orijentalnog porijekla i da je donesen prodorom Turaka Osmanlija, za neki treći se pak pokazalo da su ga Slaveni poznavali još u pradomovini, da je općeslavenski i da su ga Južni Slaveni najvjerojatnije donijeli sa sobom u današnju postojbinu. Određeni kulturni element uklopio se u cjelokupnu kulturu i istovremeno egzistira pored nekog drugog elementa drugačijeg porijekla i starosti. Zajedno s mnogim drugima čine cjelovitu kulturu.

Ovakve analize, svojstvene kulturnohistorijskom pristupu, pokazuju da ne postoji jedna statična kultura, neka kultura koja je do posljednjeg djelića samonikla, jedinstvena i nepromjenjiva. One ukazuju na stalne procese, na mijenu kulture. Razumljivo je da se radi istraživanja može i treba zabilježiti— u opisu fiksirati slika kulture, odnosno onog njena dijela koji se želi proučavati. Takvim opisima obiluje starija, a i novija etnološka literatura. Opisi se, bez sumnje, temelje na iskazima seljaka— nominalnih nosilaca tradicijske kulture, ali ti opisi ponekad zanemaruju vremensku dimenziju (osobito novija izdanja) i na taj način donekle dezinformiraju.

Čini se da se kod takvih opisa jedan od osnovnih zahtjeva historijske metode — smjestiti proučavanu pojavu u vrijeme (i prostor) — svodi na neodređenu težnju za konstatiranjem starog, prošlog, negdašnjeg. U etnološkim radovima te vrste nisu rijetki izrazi: bio je stari običaj, nekada se radilo tako, u prošlosti je bilo ovako, prije nije bilo tako i slično. Ovi izrazi, koji upućuju na prošlo vrijeme, ali ga pobliže ne određuju, stvaraju predodžbu kao da postoji jedna »stara« kultura, neko razdoblje u prošlosti koje se može uzeti kao fiksno i jedinstveno, čijem otkrivanju su etnolozi dužni težiti. Nepotrebno je dokazivati koliko je pojam starosti relativan i subjektivan. Uvijek postoji nešto još starije, što je bilo prije. Formuliranje pitanja i bilježenje odgovora u perfektu svakako nije dovoljno da se rekonstruira slika prošlosti.

Ako, međutim, uzmemo da je proces (mijena) stalna značajka kulture, onda proces sam za sebe postaje fenomen kulture. Saznavajući o njemu, saznajemo i o kulturi. Može se pretpostaviti da proces kulturne mijene poznaje neke pravilnosti, koje se mogu istraživati na prošlim kao i na sadašnjim procesima. Da li se baviti jednima ili drugima (pored mogućnosti da se bavimo i jednima i drugima), može se postaviti i uvažiti kao pitanje prioriteta, kao i kuta gledanja.

Iz razloga što o prošlome nemamo dovoljno znanja i da bi se raspolagalo sa što širim vremenskim rasponom kulturnih pojava i zbivanja, razumljivo je davanje prednosti istraživanju starijih oblika.

Uzrok bezvremenosti zapisa o kojima je riječ vjerojatno leži u postupku kojim oni nastaju. U prvom redu taj postupak sažimlje i izjednačuje različite vremenske presjeke (sjećanja o daljoj prošlosti nastala na osnovu čuvenja, sjećanja o bližoj prošlosti — doživljenome pred manje ili više vremena, recentne događaje). Drugo, takav postupak od fragmenata čini cjelinu, ne uzimajući dovoljno u obzir da su ti fragmenti različite starosti (nastali na gore opisan način) ili su pak dobiveni od više različitih informatora. U oba slučaja (a obično se ne radi o dva slučaja, nego o njihovoj kombinaciji) tako dobivena cjelina nije organska, nego umjetno konstruirana. Iza različite starosti pojedinih fragmenata mogu se kriti i toliko bitne razlike kao što je promjena funkcije datog običaja. Takav način rada ranije je mogao biti ispravan, ako se pretpostavi da je selo u daleko većem stupnju slijedilo ustaljene obrasce života i da je većina njegovih stanovnika bila podjednako reprezentativna kao nosioci tradicijske kulture.

Vjerojatno će se terenski istraživači složiti s konstatacijom da danas selo u cjelini nije nosilac tradicijske kulture, odnosno da se u pogledu stupnja participacije u tradicijskoj kulturi višestruko raslojilo. Znatne razlike u stupnju zadržavanja, odnosno napuštanja tradicijskih značajki očituju se od obitelji do obitelji, kao i među pojedincima.

Obiteljske i individualne razlike u participaciji i odnosu prema tradicijskoj kulturi dobro su znane terenskim istraživačima koji tragaju za dobrim informatorima, a ne nalaze ih i uzimaju odreda. Ovdje nije riječ o individualnim sklonostima ili sposobnostima, kao što je dar za pripovijedanje, pjesmu ili ples (za čime posebno tragaju folkloristi kojih je specijalnost usmena književnost, glazba ili ples), nego o poznavanju tradicijske kulture — znanju o običajima i drugome, koje se temelji na

iskušenom, viđenom ili čuvenom. Određenu ali ne odlučujuću ulogu ima i individualna sposobnost, kao što je inteligencija, sposobnost izražavanja i dr.

Malo je vjerojatno da je u nekoj prošlosti postojala homogena seoska zajednica s podjednakim, odnosno potpunim participiranjem svakog pojedinca u zajedničkoj kulturi, čiji sklad nisu narušavale nikakve promjene. I u najstarijim zapisima mogu se naći potvrde kulturne mijene. Manje ili veće obiteljske i individualne razlike u običajnim praksama postojale su vjerojatno i davno prije, kao što postoje i danas. Te razlike mogle su biti, a i danas su, kvantitativne i kvalitativne prirode.

Kvantitativne razlike u običajnim praksama sigurno su uvijek postojale. Tako se, ovisno o ekonomskoj moći obitelji, neki običaj mogao provesti s više ili manje utroška vremena, sredstava, pompe (npr. trajanje svadbe, broj uzvanika, količina hrane i darova, broj muzikanata i sl.).

Pod kvalitativnim razlikama podrazumijevam postojanje više različitih običajnih postupaka koji se mogu primijeniti u određenoj situaciji, odnosno poslužiti istoj svrsi. Već je ovdje ustanovljeno istovremeno postojanje različitih praksi vezanih uz istu prigodu (božićno kićenje *cimera, kipa* ili drvca; oglavlje mladenke; svatovska zvanja i nazivi). Kao primjer neka posluže i razni načini sklapanja braka na selu. Poznato je da braku može prethoditi prošnja i svadbena procedura, ali i razne vrste otmica ili se bračna zajednica može zasnovati naprosto početkom zajedničkog života.

Nastanak kvalitativnih razlika u običaju uzrokovan je procesom promjene. Kvalitativne razlike nisu nužno morale postojati u svakom životnom razdoblju neke zajednice. Moguće je da je bilo i razdoblja bez promjene (pogotovo ako se promatra u odnosu na pojedini element). Čini se da su procesi promjene u prošlosti bili polaganiji i da oni nisu potpuno ili bitno izmijenili sve pojave kulture, odnosno da su se neke od njih do današnjice zadržale u nekom obliku znatne starine. Isključivo u tom smislu i danas se može rekonstruirati određena slika starije, tradicijske kulture, ako se ovi izrazi shvate uvjetno, s obzirom na sve ranije rečeno.

U skladu s time može se reći da je pristup i metodološki postupak koji je rezultirao spominjanim uopćenim opisima bez popratnih komentara što se ide više unatrag bio opravdaniji. U današnjem trenutku obiteljske i individualne razlike u poznavanju i odnosu prema tradiciji tolike su da zahtijevaju adekvatne promjene u znanstvenom pristupu i postupku. Osobito se osjeća potreba za pažljivim, planskim izborom informatora (radi dobivanja reprezentativnih podataka), kao i za iscrpnim dokumentiranjem građe (od koga potječe podatak, na koje se vrijeme odnosi, kakvo je današnje stanje dotične tradicije). Uopćeni, vremenski neodređeni opisi postaju sve manje upotrebljivi; rekla bih da oni više dezinformiraju nego što pridonose našoj struci.

Pored vremenske neodređenosti spominjanim se opisima može zamjeriti i njihova uopćenost, odnosno neživotnost. O čemu se radi? Opisi svadbenih običaja kakvima obiluje naša etnološka literatura, ne oslikavaju jednu određenu svadbu nego *neku* svadbu, svadbu kakva bi trebala

biti, *model* svadbe. Do tog modela dolazi se obično tako što ispitivač pristupa kazivaču s nizom uopćenih pitanja o određenom običaju (npr. kakvi su kod vas običaji pri ženidbi?) i dobiva uopćene odgovore, koji se osnivaju na ukupnom znanju i iskustvu kazivača. Ispitivač zapravo traži model i nalazi ono što traži. Nema sumnje da je poznavanje modela potrebno, čak neophodno u znanstvenom postupku, Mislim, međutim, da ono nije dovoljno. Životna praksa, tj. primjena modela, rađa varijante. Pojedinačni slučajevi odražavaju život nekog običaja, njegovu dinamiku, promjene. S vremenom se model mijenja i zato je i njega potrebno vremenski odrediti, smjestiti u vrijeme. Moglo bi se reći da se etnološki napor u većini radova o običajima svodi na traganje za najstarijim dohvatnim modelom običaja. Ili obrnuto, da težnja za najstarijim podatkom neizbježno vodi do modela naprosto zato jer se do starine može doći samo tragom sjećanja o čuvenom ili davno doživljenom, a ne na osnovu suvremene životne prakse.

Otkrivanje modela običaja pomoću uopćenih pitanja (kako je sačinjena većina poznatih etnoloških upitnika) krije još jednu opasnost. Kako je već rečeno, odgovori na takva pitanja obično opisuju običaj kakav bi trebao biti, kakav je u određenoj sredini najpoželjniji. Takvi su odgovori dakle vrednovani, a model koji se odatle pojavi, krit će u sebi vrijednosni stav kazivača i odražavat će idealnu sliku traženog običaja. Sve individualne razlike, odstupanja od uobičajenog, eventualne devijacije ostat će nepoznate. I ne samo to, nego će se iza najpoželjenijeg modela sakriti i eventualni manje poželjni modeli u onim slučajevima kada se u istoj prilici mogu primijeniti razni običaji (mogli bi se nazvati supstitutivnim običajima). Tako, npr., običaji pri sklapanju braka u etnološkoj literaturi javljaju se najčešće u obliku opisa velebnih svadbi s mnoštvom svatovskih zvanja, gošćenja, darivanja i običajnih pojedinosti, čak i u onim krajevima gdje je poznato da se iz raznih razloga (u novije vrijeme najčešće ekonomskih) češće primjenjuje otmica (dogovorna i prividna) nego opisana svadbena procedura.

Ispitivač bi svakako pogriješio kad bi u takvu kraju (npr. Kordunu, Baniji, Lici, Dalmatinskoj zagori) kao običaj pri sklapanju braka zabilježio samo svadbu, odnosno model svadbe. Ne bi bilo dovoljno ni da se zadovolji konstatiranjem dvaju običaja, odnosno njihovih modela-svadbe i otmice. Tek kvantitativni, brojčani omjer tih dviju pojava može dati pravu sliku običajnih značajki određenog kraja, a taj se može ustanoviti samo na osnovu ispitivanja pojedinačnih slučajeva, tj. varijanata. Zbivanja na putu od modela do varijanata, od koncipiranog (zamišljenog) do stvarnog reda stvari, ne mogu biti nezanimljiva i ravnodušna etnološkom istraživanju.

Vrijednosna obojenost običaja odnosno modela, preferiranje jednoga između više mogućih postupaka, može potjecati od samog kazivača kao predstavnika svoje sredine ili može biti izazvano vanjskim utjecajem. To znači da će kazivač na pitanje o običajima pri sklapanju braka opisati svadbu kao, po njegovoj procjeni, najpoželjnije rješenje, iako je možda u njegovoj sredini otmica i češća i društveno priznata. Druga je mogućnost da će dati isti odgovor jer mu je poznato da sredina iz koje dolazi

ispitivač vrednuje na taj način; kazivač će se dakle prilagoditi normama one javnosti kojoj su podaci namijenjeni.

Misli i uvjerenja koja ovdje iznosim stekla sam postepeno, na osnovu terenskog iskustva, prijašnjeg i ovog, u toku obrade skupljene građe i studija literature. Stoga sva građa koju ovdje donosim ne odgovara u potpunosti zahtjevima što ih proklamiram u vezi s građom. Nastojala sam da u obradi svadbenih običaja (o nazivima i oglavlju mladenke u uvodnom razmatranju, ostalo u odjeljku o svadbenim običajima) postignem što više u pristupu za koji se ovdje zalažem.

OBIČAJI

Porod

Podaci o običajima oko rođenja djeteta skupljeni na ovom istraživanju na prvi pogled pokazuju raznolikost, osobito zato što se u svim kazivanjima naglašavaju znatne razlike između današnjih i starijih praksi. Pobliža analiza pokazuje, međutim, da te razlike nisu suštinske, odnosno nisu kvalitativne prirode, nego prvenstveno i najviše kvantitativne. To znači da se do danas održala ista okosnica, model običaja, a znatne razlike očituju se u utrošku vremena i sredstava. Sigurno je da se danas u pojedinim slučajevima, osobito u većim naseljima ovoga kraja, i potpuno napušta običajni postupak pri rođenju djeteta. Sudeći prema kazivanjima, mislim da te pojave ipak nisu tipične ni opće raširene. Krštenje u crkvi, i običajne radnje koje ga prate, zabilježeno je svuda bez izuzetka, ali uz znatne individualne razlike. Ne može biti slučajno da i najmlađe žene i majke poznaju običajni postupak, da su sve odreda dobre kazivačice o ovome pitanju, čak i one najmlađe.

Od svih žena mogu se dobiti podaci o nekim vjerovanjima vezanim za period trudnoće. Opće je poznato da se trudnici ne smije uskratiti neko jelo ako ga poželi, jer bi djetetu ostao znak na koži, a onaj tko je trudnici uskratio jelo, dobio bi čir (ječmenac) na oku. Noseća žena ne smije jesti ribu — da dijete ne bi imalo velike oči; puževe — da ne bi bilo slinavo. Ne smije se uplašiti, osobito vatre, ili nečemu začuditi jer će djetetu ostati crveni znak na koži. Također se ne smije u nekoga zagledati jer će dijete sličiti toj osobi, što je naročito opasno ako dotična osoba ima neku tjelesnu manu.

Unazad desetak godina počele su mlade žene rađati u rodilištima, najprije u Zagrebu, a zatim u Zaboku, kad je i tamo izgrađeno suvremeno rodilište. Međutim, još uvijek se rađa i kod kuće, uz pomoć tome vične seoske žene. Kazivačica Dragica Đurđević iz Slanog Potoka (rođena Ciglenečki u Orehovoj Gorici, 1928. godine) rodila je troje djece između 1956. i 1959. godine. Sve troje rodila je kod kuće; dvoje uz pomoć seoske babice, a jedno potpuno sama. Rađala je klečeći na plahti uz podnožje kreveta, držeći se za *sklanjicu* (donja stranica kreveta). Pupkovinu su odrezali nožem ili škarama, koje se nakon toga više ne smiju upotrebljavati — obično se bace. Posteljicu su zakopali u zemlju. Čim se u selu

pročulo da je rodila, kazivačicu su počele obilaziti žene iz rodbine donoseći joj različita jela. Tome se kaže *prigled.*

Prethodno se muž dogovorio s prijateljem da mu on i njegova žena budu kumovi djetetu kad se rodi. Nekoliko dana nakon poroda (različito kod svakog djeteta) kuma je došla da dijete odnese na krštenje u Gornju Stubicu. Tom je prilikom i ona donijela *prigled: suhoga sira, gibanicu,* pečenu kokoš i vina. Na krštenje odlaze kuma i *ponošalja,* mlađa žena ili djevojka koja pomaže nositi dijete. Nakon nekoliko dana, u nedjelju, slave se *krstitki.* Kuma tada donosi *pogaču:* veliki kruh, *gibanicu* i drugih kolača, pečenog odojka i više litara vina. Uz to donosi i dar za dijete: obavezno rupčić, odjeću i dar u novcu.

Spominjane razlike u običajima odnose se najviše na sadržaj *prigleda* i *pogače,* na vrijeme koje prođe između rođenja i krštenja djeteta i količinu i sadržaj dara za dijete. Najstariji kazivači ističu da se prema njihovu sjećanju o onome što su čuli od svojih starijih ranije nije odugovlačilo s krštenjem, kao što je danas uobičajeno. Dijete se nosilo na krst odmah sutradan, pogotovo ako se sumnjalo da je slabog zdravlja. Kazivač Juraj Kontak iz Oroslavlja zna da je kršten sutradan po rođenju (rođen je 24. travnja 1896, na stari datum Jurjeva; tako je i dobio ime Juraj). I njemu je poznato da su žene iz roda, kao i djetetova kuma, donosile *prigled,* samo što je njegov sadržaj u starije vrijeme bio skromniji. Kazivačica Jelica Jelovečki iz Mateja naglašava da je ovo donošenje hrane u starije vrijeme imalo sasvim praktičnu namjenu da se pomogne rodilji — *babanici* — da joj se poboljša inače slaba ishrana. Žene su donosile kokošju juhu, pa i samo kruh.

Ako je dijete rođeno običnim danom i kršteno sutradan, *krstitki* su se obično slavili drugu nedjelju. *Pogača* koju donosi kuma na taj dan bila je ranije također skromnijeg sadržaja. Ime je dobila po obaveznom velikom, okruglom hljebu. Uz taj hljeb nosila se *gibanica,* pečeni puran ili kokoš, te boca vina. Sve skupa, zamotano u stolnjaku, nosilo se na glavi, tako da se izdaleka moglo prepoznati o čemu se radi. Danas je gotovo obavezan odojak (spomenula ga je i kazivačica D. Đurđević), kao i kupovna ili kod kuće napravljena torta.

Krštenje djeteta u novije se vrijeme odgađa više dana, pa i tjedana, da bi se zatim sve obavilo u jedan dan, ali s mnogo više troška i svečanije nego ranije. Kumovanje donosi velik trošak; pored *pogače* tu su i darovi za dijete (odjeća, novac i zlatni nakit za djevojčice). Ovi troškovi prema tumačenju kazivača, uzrokovali su pojavu *križnih kumova* — običaj da dva bračna para međusobno kumuju svoj djeci. Na taj način darovi se daju i uzvraćaju u istoj mjeri unutar dviju obitelji.

Dok u današnje vrijeme darove donose svi — rodbina, prijatelji i kumovi, prije je dar davala samo kuma. Obavezan je bio rupčić i prva *rubačica* — haljinica kakve su nosili jednako dječaci kao i djevojčice. Kad se vraćala s krštenja, kuma je stavljala nešto novca zamotanog u rupčiću pod djetetovu glavu. Zadnjih desetak godina uobičajilo se da svi koji dođu vidjeti dijete stavljaju novac pod glavu. To navodno donosi djetetu sreću.

Poznati su i neki stariji postupci koji trebaju djetetu osigurati sretan život. Prije nego će ga kuma odnijeti na krštenje, na dijete se

položi olovka, knjiga i novac (da bude pametno i sretno), dječaku neki alat (da bude dobar radnik), a djevojčici igle ili nešto slično. Ovo je poznato većini kazivača, tako i kazivačici Slavi Posavec iz Hruševca. Slava Posavec često prisustvuje *krstitkama,* jer je pozivaju kao dobru kuharicu da pomogne prirediti jelo. Zapazila je da se zadnjih godina običava da pri odlasku na krštenje dijete iz kuće iznosi otac, odnosno obavezno muškarac. Kuma prihvati dijete tek pred kućom. Djecu kazivačice S. Posavec iznosila je kuma, ali njenu unučad iznosili su muškarci, najčešće upravo otac djeteta. Od Jelice Jelovečki iz Mateja zabilježila sam i to da se kuma, kad iznese dijete iz kuće, mora ogledati na prvi novi krov kako bi dijete bilo gizdavo — uz tumačenje da gizdav čovjek drži do sebe i nastoji u svemu biti što bolji. S. Posavec saopćila je i ovo: kad se obiđe dijete, treba ga uhvatiti za nos i kazati: — Koliko put sam te videl, tolko put me glava boli! — što bi dotičnog trebalo osloboditi od glavobolje. Ista kazivačica je pripovijedala kako je kuma njezine djevojčice rođene 1939. godine, pošto je dijete kršteno, zašla za oltar. Tamo je našla kamenčić, koji je stavila djetetu pod glavu. Djevojčica je zbog toga bila neobično dobro i mirno dijete.

Svi kazivači ističu još jednu razliku između današnjih i prijašnjih praksi. Dok je ranije na krštenje išla kuma i *ponošalja,* a svećenik je kao kumove upisivao kumu i njezina muža, odnosno oca, ako nije bila udata, danas u crkvu odlazi i kumin muž, kao i djetetov otac.

Većini je kazivača poznat i običaj da se pupkovina sveže i spremi, čuva se dok dijete ne krene u školu i taj mu se dan dade da je razveže. Ako dijete to uspješno obavi, tumači se da će biti dobar đak. Prvi dan u školu dijete ponese i onaj rupčić koji je dobilo od krsne kume. S. Posavec zna da je njena majka spremala pupkovinu svoje sedmoro djece, dok sama kazivačica to nije radila (rađala je djecu oko drugog rata).

Opće je poznato i vjerovanje da se pelenice ne smiju sušiti po mraku da dijete ne bi dobilo *mrake.* Kad dijete dobije *mrake,* često plače, grči se i ima lošu stolicu. Iako danas obavezno odlaze s djecom k liječniku, još uvijek se obraćaju za pomoć i *coprnicama* i utiču raznim *hamulijama* (vradžbinama). I najmlađe majke znaju i prakticiraju umiti dijete vodom u kojoj je prano suđe ili ga samo otrti *perilekom* — krpom za suđe. Iako možda nisu sasvim uvjerene u efikasnost tog postupka, on se u najmanju ruku izvrši za svaki slučaj — škoditi ne može, a možda i pomogne. Poznato je i umivanje vodom koju *pregovori* neka u to upućena žena — *coprnica* — a za takve znaju u svakome selu i poimence ih nabrajaju. (Liječenje *pregovorenom* vodom više se prakticira u slučaju bolesti domaćih životinja — kad kravi ponestane mlijeka ili svinje odbijaju hranu.)

Dva neobičnija postupka u slučaju bolesti djeteta zabilježila sam od Juraja Kontaka iz Oroslavlja, koji je o tome čuo govoriti, ali ne zna da li je tako netko zaista i postupio.

Ako dijete teško diše, ima *siputi,* pozove se odrasli muškarac koji nosi isto ime kao i dijete. On okreće kameni žrvanj, a žena noseći dijete tri puta obilazi oko žrvnja i tri puta pita: — Kaj delaš? — Muškarac tri puta odgovara: — Meljem siputinje toga deteta! —

Ako se prema djetetu naglo otvore vrata, a vani je noć, dijete može dobiti *mrake*. Tada se pozove jedna žena, koja kad uđe u sobu, pita što je djetetu. Djetetova majka odgovara da dijete ima *mrake*. Na to žena pokaže na pramen djetetove kose i kaže: — Zareži tu, zareži mrake! — Majka odreže pramen kose. To se ponavlja tri puta; žena svaki put izlazi van i ponovo ulazi u sobu.

Poznato je i rezanje kose djetetu, i to na *mladu nedelju* prije izlaska sunce. Odrezana kosa stavi se na šljivino stablo da bi kosa rasla kako raste i šljiva. Informatori rođeni u prvom desetljeću ovog stoljeća određuju ovo šišanje kose kao postupak koji je prakticirala generacija njihovih roditelja. Istim kazivačima poznato je i uzimanje *štribanjske kumice*, odnosno da rezanje kose izvrši za to odabrana osoba, koja ostaje s djetetom u kumovskom odnosu. Kazivanja o ovome nisu ujednačena; neki misle da se to radilo samo izuzetno i da nije imalo neke važnosti — tek toliko da bi se steklo neko kumstvo, da bi djevojka za udaju dobila jedan dar više. Neki kazuju da *štribanjsku kumicu* ne dobiva samo dijete, nego i djevojka ili mladić sve do udaje, odnosno ženidbe. Mnogi upitani nisu čuli za nešto takvo.

Opće su raširena i *zagovaranja* bolesne djece. Kuma se zavjetuje da će, ako dijete ozdravi, obilaziti neko svetilište (Majka božja bistrička ili krapinska), donositi svijeće i moliti koliko je obećala.

Šest tjedana nakon poroda (ovaj period varira u kazivanju) rodilja odlazi u crkvu na *upeljavanje* (pri tom svećenik osobitim postupkom uvodi rodilju u crkvu prvi put nakon poroda).

Jedini značajniji datum u vrijeme djevojaštva, odnosno momkovanja, jest dan *firme*, koja se obavlja na *Trojake* (Duhove), kad se među nešto starijim osobama stekne još jedna kuma ili kum. Ova se prilika poprati obiteljskom svečanošću i darom *firmanske kume*, odnosno kuma (sl. 13).

Nije mi poznata literatura o običajima oko rođenja djeteta koja bi se odnosila upravo na ovdje obrađeni kraj. Zapis iz Lobora ne razlikuje se bitno od onih ovdje zabilježenih kazivanja, koja se odnose na približno isto vrijeme.

Sl. 13. »Firma«: Anica Škrlin iz Gornje Bistre sa »firmanjskom« kumom, oko 1940. Fototeka INU, br. 6040.

Sklapanje braka

Jedini zapis o običajima pri sklapanju braka koji se odnosi upravo na stubički kraj objavio je 1874. godine Valtazar Bogišić.[4] Pored podataka iz »stubičke župe« obrađen je još jedan lokalitet iz Hrvatskog zagorja — selo Bednja — koje se nalazi izvan ovdje obrađivanog područja. Za šire područje Hrvatskog zagorja ima i više drugih izvora, i objavljenih rukopisa pohranjenih u arhivu Odbora za narodni život i običaje Južnih Slavena JAZU i drugdje. U vezi s ovim istraživanjem od veće su važnosti monografija o Loboru,[5] rad Slavke Brolich o svadbenim običajima u Budišćini,[6] sintetičan prikaz svadbenih običaja u Hrvatskom zagorju Branka Pleše[7] (nastao na osnovu prethodno spomenutih, nekih drugih i autorovih istraživanja), te za krapinski kraj članak Antuna Kozine.[8]

Ovi radovi, kao što se vidi iz godina njihova nastajanja ili objavljivanja, obuhvaćaju znatan vremenski raspon. Stoga se razlike u zapisima ne mogu smatrati samo lokalnim osobitostima, nego se mogu pripisati i promjenama koje su nastajale u toku godina. Međutim, godine objavljivanja, odnosno prikupljanja građe ne smještaju podatke u neko određeno vrijeme; iz teksta ili bilježaka može se uočiti da su autori nastojali opisati neko starije stanje običaja, starije od onog u životnoj praksi u momentu zapisivanja. To je najočitije u radu S. Brolich, koja je u bilješkama upozorila na momentano stanje nekih od zapisanih pojava. Npr. svadbena oprema koju opisuje nije se sačuvala. Pogađanje oko miraza pri prošnji iskazuje se u bilješci kao važan momenat — o njemu ovisi da li će doći do braka. U tekstu se ono uopće ne spominje jer u neko starije vrijeme (prije 1934) toga nije bilo.

Bogišićevi podaci, iako necjeloviti i ponekad kontradiktorni, dragocjen su izvor.Bogišićev dopisnik bio je Stjepan Kućak, profesor iz Zagreba. Podatke je zapisao prema sjećanju (vjerojatno je u Zagorju službovao ili je porijeklom odande); podaci se, kako kaže Bogišić, odnose na Zagorje, prvenstveno na stubički kraj.

B. Pleše smatra da su glavni dijelovi svadbenih običaja u Hrvatskom zagorju ovi: 1. prošnja, 2. zaruke, 3. svadba u užem smislu, koja se dijeli u tri faze: a) kod mladenke, b) vjenčanje i pir kod mladenke, c) pir kod mladenca, 4. »prviči« ili perviči«. Sklapanju braka prethodi neka odluka ili dogovor. Prema B. Pleši obvezno je prethodno poznanstvo i odluka budućeg para.[9] Iz Bogišićevih podataka razabire se da su

[3] Josip Kotarski, *Lobor, Narodni život i običaji*, »Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena«, knj. 21, svezak II, Zagreb 1917, str. 200—202. (dalje: Kotarski).

[4] Valtazar Bogišić, *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slavena*, Zagreb 1874. (dalje: Bogišic).

[5] Kotarski, 202—213.

[6] Slavka Brolich, *Svadbeni običaji u Budinšćini, Etnografska istraživanja i građa*, II, Zagreb 1940, str. 143—154. (dalje: Brolich).

[7] Branko Pleše, *Svadbeni običaji u Hrvatskom zagorju*, »Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu«, knj. 21, Beograd 1958, str. 231—239. (dalje: Pleše).

[8] Antun Kozina, *Svadbeni običaji u Hrvatskom zagorju*, »Hrvatsko zagorje«, god. II, broj 1—3, Krapina 1970, str. 37—53. (dalje: Kozina).

[9] Pleše, 234.

se u njegovo vrijeme mladenci često prvi put vidjeli pri prošnji, te da su postojale razlike s obzirom na to da li se iz obitelji ženi mladić ili udaje djevojka.[10] Velika, zadružna obitelj prevladavala je u to vrijeme u Hrvatskom zagorju (i današnja terenska istraživanja nalaze mnogo podataka i živih sjećanja na nju).[11] Obitelj je, očigledno, bila više zainteresirana oko ženidbe mladića jer je on ostajao u obitelji, odnosno u nju je dovodio ženu. Razumljivo je da obitelji nije bilo svejedno koga će i kada dovesti. Zato je o ženidbi mladića odlučivala šira obitelj, odnosno njezin starješina.[12] Za djevojku, koja je udajom odlazila iz obitelji, bili su zainteresirani prvenstveno njezini roditelji, a manje šira obitelj. Zato se i odluka o njezinoj udaji prepuštala njenim roditeljima, pošto se pojavio ženidbeni kandidat. Šira obitelj je prema udavači izvršavala samo obavezu primanja prosaca, njihovo čašćenje, kao i troškove svadbe u mladenkinoj kući.[13] Odluka o ženidbi mladića iz zadruge nije ovisila toliko o njegovim godinama (18—30) koliko o osobnim sposobnostima i dobroj prilici (djevojka iz ugledne obitelji). Pri tom se uzimala u obzir volja mladića, odnosno djevojke, što ne znači da se njima prepuštala inicijativa i izbor.

U današnje vrijeme u velikoj većini slučajeva mladići i djevojke sami odlučuju o sklapanju braka, ali ipak u dogovoru s ukućanima. Čini se da je razlika u odnosu na Bogišićevo vrijeme u tome što je prije inicijativa potjecala od obitelji ženika, pa se zatim nastojala postići njegova, a zatim i udavačina suglasnost, odnosno nije se grubo kršila njihova volja. Danas pak inicijativa potječe od bračnih kandidata, koji nastoje postići suglasnost obitelji. O znatnoj ovisnosti o obitelji u tom pogledu još i danas svjedoče pred nekoliko godina zabilježena dva slučaja samoubojstva mladića iz okolice Donje Stubice, iz razloga što se otac protivio braku s određenom djevojkom.[14]

O određenom redosljedu pri ženidbi i udaji svjedoči Bogišićev podatak kako »nerado pušća naš narod mlađu sestru pred starijom, to mu je nenaravski«.[15] Nešto slično pokazuju i ovi podaci: Štefica Sedlar iz Pile ženio je 1925. godine odjednom sva tri sina. Dvojica mlađih već su imala po jedno vanbračno dijete s djevojkama iz susjedstva, dok se najstariji sin nije mogao odlučiti na ženidbu. Otac nije dopuštao da se dvojica mlađih žene prije njega. Tek kad se i najstariji odlučio, učinili su trostruke svatove.[16]

Prošnja

Izraz *snuboki* označava one koji *snube*, dakle prosce, a ne sam čin prošnje. U *snuboke* pored ženika ide još jedan ili dva muškarca.

[10] Bogišić, 159.
[11] Vesna Čulinović-Konstantinović, *Posljednje porodične zajednice u Hrvatskom zagorju*, »Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena«, knj. 45, Zagreb 1971, str. 423—449.
[12] Bogišić, 96, 133.
[13] Bogišić, 133.
[14] Prema kazivanju Dragutina Bivala iz Pustodola.
[15] Bogišić, 133.
[16] Prema kazivanju D. Bivala iz Pustodola.

Prema Bogišiću za *snuboke* se biraju stariji i iskusniji muškarci, koji znaju dobro govoriti i dobro se ponašati.[17] Današnji kazivači ističu da se za snuboka uzima ujak, stric ili krsni kum (Donja Stubica), odnosno onaj koji će i u svadbi imati istaknutu ulogu, npr. *dever* (Oroslavlje). Gotovo svi stariji zapisi, kao i današnji informatori, slažu se u tome da *snuboki* ne izjavljuju odmah radi čega dolaze, nego okolišaju ili čekaju da budu zapitani za razlog svog dolaska.[18]

Kazivaćima je poznat prijašnji običaj da za vrijeme prošnje ženik ponudi djevojci jabuku. Ako je ona uzme, znači da prihvaća prošnju. B. Pleše ovaj običaj bilježi za okolicu Zlatara, i to kao sastavni dio jedne osobite varijante prošnje, koju naziva »fiktivnom«.[19] Kod Bogišića se spominje da momak donosi u prošnju izabranih jabuka, dijeli ih djeci i nudi djevojci, ali se ne bilježi neka odlučujuća uloga te ponuđene jabuke.[20]

Ako su ukućani voljni dati djevojku, oni to odmah kažu proscima, a zatim i djevojka izjavi svoj pristanak (prema prethodnom dogovoru s roditeljima) i pruži ruku ženiku. Davanjem ruku prošnja je zaključena, tj. »zaruki su učinjeni«, kako kaže Bogišić.[21]

B. Pleše u točki 2 izdvojio je zaruke kao jedan od glavnih i zasebnih dijelova svadbenog običaja na osnovu podataka iz Jerovca, Budinšćine i Zlatara, dok je za Lobor istaknuo da su zaruke sastavni dio prošnje.[22] Bogišićeve podatke, koji također iskazuju zaruke kao sastavni dio prošnje, Pleše ne navodi. Podaci dobiveni pri ovom terenskom istraživanju koji se odnose na vrijeme prije drugog rata pretežno na tridesete godine, određuju pak zaruke kao zaseban moment u okviru same svadbe: obavljaju se u kući mladenke, kada po nju dođu svatovi, a prije polaska u crkvu. Mladenka dočekuje svatove u sobi *(komori)* u društvu svoje pratilje (*pocnoš*) *i kranclerica,* ukoliko ih ima. U sobu dolaze mladenac, *dever, svati* i *krancleri* (ako ih ima), a prati ih muzika. Tamo je već pripravljeno sve potrebno: tanjur i na njemu čaša blagoslovljene vode, kitica ružmarina, crveni rubac i zaručno prstenje. Tanjur i rubac donio je mladenac onaj dan kad se vozi miraz. Zaruke izvrši *dever* na ovaj način: mladencima stavi prstene, i to mladenki mladenčev, a mladencu mladenkin, mladenci se uhvate za ruke na kojima su prsteni, a *dever* im tada sveže te ruke (šake) crvenim rupcem. *Dever* zatim izgovori određeni tekst, kao što je npr.: — Dragi mladiči! Evo ja vas zaručam i svevišnjem Bogu preporučam i prečiste blažene djevice Marije i svetomu Josipu, zaručniku, koji je smislil zaručtvo i da vam bi bilo sretno! — Nakon toga zaručnici se poljube i svezanih ruku odlaze za stol.[23]

Zaruke, kakve su ovdje opisane, i to upravo u trenutku prije odlaska na zakonsko sklapanje braka, podsjećaju na sličan postupak

---

[17] Bogišić, 159.
[18] Bogišić, 159, 170—171; Pleše, 235; Kozina, 38.
[19] Pleše, 234.
[20] Bogišić, 159.
[21] Bogišić, 171.
[22] Pleše, 235.
[23] Prema kazivanju D. Bivala iz Pustodola.

zabilježen u Stupniku, koji je M. Gavazzija naveo na misao da bi se takvi postupci mogli dovesti u vezu s nekadašnjim tradicijskim sklapanjem bračne veze kod kuće, domaćim vjenčanjem.[24]

Zaruke u ovom istom trenutku svadbene procedure, ali s drugačijom radnjom, bilježi A. Kozina uz napomenu da je to već rijedak slučaj, čime valjda želi reći da se taj običaj napušta.[25]

U današnje vrijeme napušta se i prošnja kakva je ovdje opisana, a uvode se zaruke kao poseban čin po uzoru na građanske običaje.

U Bogišićevu opisu prošnje nakon davanja ruke mladić daruje djevojku novcem. »To zovu u Stubici *zaručni penezi*, palora (možda prevraćeno *parola*).«[26] U citiranoj rečenici nije jasno da li je izraz »palora« narodni izraz, budući da nije — kako se inače prakticira — pisan kurzivom i jer mu prethodi jedan drugi narodni izraz, *zaručni penezi*. U drugim opisima i kazivanjima nema podataka ove vrste.

U današnjim kazivanjima, kao i u tekstovima B. Plešea i A. Kozine, ističe se da se nakon načelnog sporazuma na prošnji dogovara o mirazu, o datumu *zapisa* i o svadbi. A. Kozina bilježi i poseban sastanak mladićevih i djevojčinih roditelja, do kojeg dolazi nakon prošnje *(dokonjček)*.[27] Nešto slično, ali bez posebnog naziva, zabilježila sam u Pustodolu: nakon *snuboka u* kuću udavače mora doći i ženikov otac (koji nikad ne dolazi u *snuboke)* kako bi potvrdio da je sporazuman.

Čini se da je bila velika sramota proscima da budu odbijeni. Za neuspjele *snuboke* kažu u Oroslavlju i Pustodolu da su se »po ruclje otpeljali« *(ruclje* su očišćeni klipovi kukuruza). Navodno su za porugu i šalu seljaci znali povezati međusobno niz klipova i postaviti pred vrata kuće u kojoj su se upravo nalazili prosci, ukoliko su mogli predvidjeti da će biti odbijeni.[28] Namjera da prođu neprimijećeni kao da se otkriva u činjenici da prosci dolaze kasnije uveče, »kad padne mrak«,[29] a u Bogišićevo vrijeme rano ujutro, »zimom obično prije dana otidu, tako da se nezna ništa, ako su im odbili prosbu«.[30]

Uspješnoj prošnji i sklapanju braka znala je prije posredovati neka žena, koju su zvali *snubokalja* (Pustodol) ili *poprdulja* (Oroslavlje).

Zapis, žamen i ozivi

Prema kazivanjima nakon *snuboka* slijedi *zapis*, a to je odlazak župniku, kojega obavješćuju o namjeri da sklope brak. Na *zapis* odlaze ženik i udavača u pratnji jednog muškarca i jedne žene. Muškarac je obično budući *dever*, a žena budući *pocnoš*. Na *zapisu* se sa župnikom

[24] Stjepan Korenić, *Život, jezik i običaji Stupničana kraj Zagreba*, »Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena«, knj. 1, Zagreb 1896, str. 133; Milovan Gavazzi, prema predavanjima na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, kolegij *Izabrana poglavlja iz etnografije Hrvata*.

[25] Kozina, 42.

[26] Bogišić, 171.

[27] Pleše, 235; Kozina, 38.

[28] Prema kazivanju D. Gorupec iz Oroslavlja i D. Bivala iz Pustodola.

[29] Pleše, 235.

[30] Bogišić, 159.

dogovore kada će doći na *žamen* (vjerski ispit i pouku o bračnom životu) ili se *zapis* i *žamen* obave istovremeno. Nakon zapisa vrše se tri nedjelje na misi *ozivi.*

Kazivači ističu da je *zapis* u današnje vrijeme poprimio mnogo svečaniji značaj nego je to bilo ranije. Ženik i njegov pratilac donose sa sobom u djevojčinu kuću likere i kekse. Prije odlaska župniku djevojka obilazi selom i poziva žene da se dođu počastiti onim što je ženik donio. Nakon povratka sa *zapisa* razvije se prava svečanost, gotovo veća od same svadbe. Kazivači ističu da se ovako svečano slavljenje *zapisa* uvriježilo posljednjih godina, dok je ranije bilo mnogo skromnije. Mladić je obavezno donosio samo bocu ili dvije rakije, a djevojka je obilazila susjede, rođakinje i prijateljice pozivajući ih *na rakiju.* Sve pozvane, ranije kao i danas, prešutno se obavezuju da na svadbi daruju mladenku. I danas se ovome kaže *ići na rakiju,* iako se ne pije isključivo rakija.[31]

O djevojčinu pozivanju *na rakiju* na dan *zapisa* nema potvrde u spominjanoj literaturi. Za Lobor se samo konstatira da se prije odlaska na *zapis* pije rakija, a za Budinšćinu je izričito rečeno da tu rakiju donosi ženik i detaljno se opisuje procedura ispijanja rakije. U tome, međutim, sudjeluju samo ukućani udavače, ženik, njegov pratilac i udavačina pratilja.[32]

Pozivanje *na rakiju* možda se može dovesti u vezu s podatkom iz Lobora kako udavača između zaruka i svadbe posjećuje rođakinje i prijateljice, razgovara o svojoj udaji i, ne tražeći ništa izričito, dobiva od svake poklon.[33] Možda je ovo također u vezi sa sličnim običajem koji je M. Gavazzi na osnovu vlastite građe i potvrda iz literature zabilježio pod nazivom *iti po pitanju.*[34]

Kod Bogišića nema podataka ove vrste. Termini *zapis* i *žamen* ne spominju se, a uz pitanje o broju i vremenu održavanja »vjeridbenih sastanaka« stoji da poslije prošnje »odmah, ili za koji dan idu k župniku da ih upiše i naviesti *(ozove).* Kad su prvi put ozvani dogje još jednoć ili dva puta mladenac sa prosiocem, i to da dade gjevojci rubac *(rubčenjak),* (to je kao prstenovanje) te se u večer dobro počaste — zatim do koji dan idu na ispit kršćanski. Sad se obično više nevidi, dok ili po nju ne dojde, da ju na vjenčanje vodi, ili prije toga još koji dan, da odveze njezinu prćiju, ako je u tome mjestu običaj nositi prćiju prije vjenčanja«.[35]

Rubčenjak, koji se u Bogišićevu tekstu tumači kao prstenovanje, možda bi se moglo dovesti u vezu s opisom zaruka iz suvremenog kazivanja. B. Pleše govori o rupcu i jabuci kao vidljivom znaku zaruka (Zlatar), odnosno samo rupcu (Jerovec), koji tamo mladenka daje mla-

---

[31] Kazivanja o *zapisu, žamenu* i *ozivima* sasvim su ujednačena kod svih intervjuiranih.

[32] Kotarski, 205; Brolich, 144—145.

[33] Kotarski, 205.

[34] Milovan Gavazzi, prema predavanjima na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, kolegij *Izabrana poglavlja iz etnografije Hrvata.*

[35] Bogišić, 159—160.

dencu.[35] Crveni rubac kojim se pri zarukama mladencima vežu ruke (preko prstenja) stavit će udavači na glavu kada joj u toku svadbe skinu djevojački vijenac.[37] I u Budinšćini udavača od ženika dobiva na dar rubac i to prilikom zaruka, za koje je prethodno rečeno da mogu biti isti dan (uvečer) nakon *zapisa*. Darovani se rubac i u ovom slučaju stavlja udavači nakon skidanja vijenca, kao prvo oglavlje udate žene.[38] Bogišić pak bilježi da udavača za vrijeme svadbe nosi u ruci crveni ili šareni rubac, koji joj je darovao ženik, ali nema podataka što se dalje s tim rupcem događa.[39] O rupcu kao daru mladićevu koji i prije prošnje obavezuje svjedoči zapis iz Lobora — djevojka koja je na proštenju ili sajmu primila od mladića na dar rubac pokazuje time svoju spremnost da mladića čeka dok ne odsluži vojsku.[40]

Poseban sastanak nakon prvog oziva (kada ženik daje udavači rubac, a može se dovesti u vezu s prstenovanjem) pod nazivom *rubčenjak* nije potvrđen ni u jednom zapisu nakon Bogišića. S vremenom se očigledno mijenjala svadbena procedura (broj i redoslijed sastanaka), ali se nije bitno izmijenio njezin sadržaj i značenje (npr. uloga rupca, jabuke i prstena).

Voženje miraza

U Bogišićevo vrijeme, navodno, nije bilo posebna dogovaranja oko miraza, jer se podrazumijevalo da svaka udavača ima »ono što se obično daje«, a to je »jedna ili dvije krave (dojne ili junice), svoju obuću, rubeninu i spravu; k tome krevet i kolovrat (na čemu se prede): to se odveze ili prije vjenčanja ili kad se nevjesta prati ujedno s njome«[41]

Današnji informatori, kao što je već rečeno, izjavljuju da se pri prošnji ugovara o mirazu. Sadržaj miraza s vremenom se mijenjao. Prema kazivanjima, donedavno je stalan dio miraza bila krava, rublje (odjeća, posteljina, ručnici) i sitniji kućni pribor (korito, škaf, metla i dr.). Tek u novije vrijeme, ako u domaćinstvu ne drže krupnu stoku, umjesto krave udavača donosi adekvatnu sumu novca (4000 — 5000 dinara). Pored toga udavača je u miraz donosila i namještaj, a i to se s vremenom znatno mijenjalo. Kazivač D. Bival iz Pustodola misli da je njegova majka posljednjih godina prošlog stoljeća dobila u miraz, pored obavezne krave i odjeće, još *ladicu* (komoda s tri ladice), stol i stolice. Kazivačeva žena (1929. godine) donijela je od namještaja: ormar, krevet, kuhinjski ormar (*gredenc*), stol i stolice. Prema mišljenju istog informatora s vremenom se davalo sve više namještaja (oko 1935. po dva ormara). U današnje vrijeme udavača donosi kompletan kuhinjski i sobni namještaj (stoji oko 15.000 dinara), šivaći stroj i mno-

[35] Pleše, 235.
[37] Prema kazivanju D. Bivala iz Pustodola.
[38] Brolich, 154.
[39] Bogišić, 229.
[40] Kotarski, 202—203.
[41] Bogišić, 213, 215.

go više posteljine nego prije. Već je rečeno da često donosi novac, pa i zemlju, što se ranije nije događalo. Što se tiče miraza, vjerojatno su prije, kao i danas, postojale i znatne individualne razlike.

Prema kazivanjima miraz se svečano prevozi nekoliko dana prije svadbe, a tome se i danas kaže *voziti škrinju.* Vjerojatno je točno tumačenje tog naziva koje je dao već spomenuti kazivač: prije se udavačino rublje spremalo u *škrinju* kakve i danas služe za spremanje žita (drveni sanduk s kosim poklopcem).[42]

U vezi s prevoženjem miraza pri ovom istraživanju zabilježeno je još nekoliko zanimljivih podataka. Kad dolaze ženik i njegovi pratioci po miraz, obavezni su donijeti sa sobom *strošek.* Ranije je to bila *pogača, gibanica, mladinčc,* sve zamotano u stolnjak, a uz to *baril vina.* Kod udavače također se pripremi jela i pića. *Škrinja* se prevozi kolima, u koja se upreže isključivo volovi, i to ne vlastiti, nego posuđeni. Konjska bi zaprega navodno donijela nesreću, a zlo se može dogoditi i volovima ako su vlasništvo obitelji u kojoj je svadba. Kola i volovi zakite se papirnatim ukrasima. Sa *škrinjom* se u dvorište ženika ne ulazi kroz vrata, nego se u tu svrhu sruši dio plota — »da se ne bi dopeljala nesreća hiži, da ne bi tera coprnica kaj scoprala«. Kazivač je bio prisutan vožcnju miraza na jednoj svadbi kada volovi s natovarenim mirazom nisu nikako mogli krenuti. Tada je netko od ukućana promijenio »režnjak« i rekao — »Ajd' u ime Božje!« — i volovi su krenuli. Kazivač ne zna što je to moglo biti, a sjeća se i da su bili dobro raspoloženi od pića. Isti je informator vidio kako je njegov susjed, kad su dovozili miraz njegove nevjeste, srušio plot i potjerao radoznale žene iz dvorišta da ne bi koja »uroke dala«.[43]

Pri tovarenju miraza na kola izvode se razne šale — uzimaju iz kuće stvari koje ne spadaju u miraz (svete slike — *kipi),* a ukućani se moraju otimati za njih. Kad je *škrinja* natovarena, traži se *živi dar* — ženikovi pratioci love po dvorištu kokoš da i nju odnesu. Samo je u Pustodolu zabilježeno da je pri odvoženju miraza netko od susjeda ili rođaka tko je došao pomoći pri utovaru znao sjesti na neki komad namještaja i tražiti za nj otkup u novcu. Kazivač misli da je to bio stari običaj, ali naglašava da to nikako ne bi učinio netko od udavačinih ukućana.

Kad se doveze škrinja, jedan muškarac mora namjestiti krevet (ili samo popraviti posteljinu na krevetu) i malo prileći, kako bi prvo dijete dotične udavače bilo muško.[44]

Svatovske funkcije i nazivi

Sudeći prema kazivanjima u istraživanom području, svuda je za svadbu uobičajen naziv *gosti.* Mislim da nije točno tumačenje B. Plešea

[42] O *škrinji* u Hrvatskom zagorju vidi: Vlasta Domaćinović, *Škrinje od tesanih dasaka,* »Hrvatsko zagorje,« god. III, br. 1, Krapina 1971, str. 18—19.

[43] Prema kazivanju D. Bivala iz Pustodola.

[44] Kazivanja o prevoženju miraza ujednačena su u svim obrađenim lokalitetima. O rušenju plota i volovima koji nisu mogli krenuti kazivao D. Bival iz Pustodola, o živom daru D. Gorupec iz Oroslavlja, a o lijeganju muškarca na posteljinu J. Jelovečki iz Mateja.

o značenju naziva *gosti* i *zdavanje*. On smatra da su to dva različita naziva za samu svadbu, ali da se mogu naći i istovremeno na istom mjestu.[45] Ovo posljednje je točno, ali ne iz razloga koje navodi Pleše, nego zato što ta dva izraza imaju različito značenje. *Gosti* ima isto značenje kao i svadba. Bogišić ovaj naziv bilježi za selo Bednju, ali se tamo tako naziva samo onaj dio svadbe koji se obavlja u kući mladenca (kod mladenke se zove *davki*).[46] *Zdavanje* pak označava sam čin vjenčanja (crkvenog), a tako ga bilježi i Bogišić za Stubicu: »Kad dođe dan vjenčanja (zdavanja) ...«[47] U Donjoj Stubici sam zabilježila da u brdskim selima oko Gornje Stubice govore *zdavanje*, dok u Donjoj Stubici kažu *venčanje* (kazivač je to istaknuo kao znak njihove naprednosti u odnosu na stanovnike brdskih sela).

Svi sudionici u svadbi koji imaju neku osobitu ulogu nazivaju se *svati*, a ostali gosti su *goščeniki*. Svirači se danas nazivaju *muzikaši*, a stariji je naziv *veselniki*. Pored mladenca i mladenke (zajednički zvani *mladeniči*, odnosno *mladići* prema Bogišiću[48]) među svatove spadaju kao njihova najbliža pratnja u prvom redu *dever* i *pocnoš*. Zatim dva *svata — prvi svat* i *drugi svat*, odnosno *prvi svat* i *zadnji svat*. Nabrojeni svatovi sa sviračima i eventualno *kranclerima* (jedan ili više parova — o čemu je bilo govora ranije) činili su obavezni sastav svatovske povorke, kakva se mogla vidjeti na putu u crkvu. Redosljed u povorci je ovaj: *dva svata*, svirači, *krancleri*, mladenci, *dever* i *pocnoš*. Ovako sastavljena svatovska povorka bila je uobičajena tridesetih godina, a susreće se i danas. Na slici 14 vide se svatovi na putu prema crkvi i matičnom uredu snimljeni u selu Jakšincu u travnju 1972. *Drugi svat*, koji se kretao pored *prvoga svata* na čelu povorke, ne vidi se na slici jer se zadržao pored kuće koju je povorka netom prošla.

Formacija i kretanje svatovske povorke u parovima čini se da je novijeg porijekla. Bogišić opisuje kako svatovi odlaze na vjenčanje poredani po jedan, a na drugom mjestu — govoreći o odnosu žene i muža — kaže da »nikad žena pred mužem ne ide, a vrlo rijetko njemu uzpored već uvijek o tragu kao što i na vjenčanje«[49].

Pored dosad nabrojenih postoje još dvije značajnije svatovske časti, a to su u obje kuće (udavačinoj i ženikovoj) po jedan *starešina* ili *japica domaći* (prvi naziv je češći). To su odabrani ugledniji muškarci, dobri govornici, koji zastupaju kuću. Ukoliko je sam domaćin sposoban za tu ulogu ili nije u stanju podmiriti trošak većeg broja svatova, sam će se primiti te dužnosti.

Dever zastupa svatove koji sačinjavaju svatovsku povorku, on pregovara pri dolasku u mladenkinu i u mladenčevu kuću, te u obje kuće zastupa mladence i drži zdravice. *Dever* i *starešina (japica)* sukobljuju se i nadmeću u govorničkoj vještini — *dever* zastupajući pridošli-

[45] Pleše, 234.
[46] Bogišić, 235.
[47] Bogišić, 229.
[48] Bogišić, 171.
[49] Bogišić, 229, 270.

Sl. 14. Svatovska povorka na putu prema matičnom uredu i crkvi, Jakšinac 1972. Snimila Z. Rajković, Fototeka INU, br. 6014.

ce, svatove, a starešina zastupajući kuću od koje je izabran. U obje kuće imenuje se i *trušar*, netko od ukućana ili rodbine tko brine o piću i nudi goste.

Prvi svat nalazi se na čelu svadbene povorke. U današnje vrijeme on nosi naranču u kojoj je zabodena grančica ružmarina zakićena vrpcom *(mašnicom)*. Prije je nosio *pahu* — omalenu zastavu načinjenu od štapa s obješenim crvenim rupcem, raznobojnim vrpcama i na vrhu zabodenom jabukom s ružmarinom.[50] U Oroslavlju sam zapisala da je *prvi svat* »tancao« ispred svatova noseći *crvenu ambrelu* i na njoj zabodenu jabuku s ružmarinom i crvenim *mašlinom*.[51]

Drugi svat se navodno prije zvao *zadnji svat*, zato što se u nekim situacijama zaista morao naći na začelju (npr. kad dovode mladenku za stol, svatovi se poredaju: *prvi svat, klancleri*, mladenci, *dever* i *pocnoš, zadnji svat)*. On je bio zadnji i u svatovskoj povorci, kad su se svatovi redali i kretali jedan po jedan. Prema jednom informatoru do promjene je došlo da se taj svat zbog takvog naziva ne bi osjećao manje vrijednim.[52] Vjerojatno je *zadnji svat* postao *drugi svat*, odnosno došao na čelo povorke uz *prvog svata*, kada se povorka počela fomirati u parove.

O izmjeni naziva *dever* i *pocnoš* u *kum* i *kuma* bilo je već govora. Oba naziva, kao sinonime, bilježe A. Kozina i S. Brolich.[53]

---

[50] Kazivala J. Jelovečki iz Mateja.
[51] Kazivala D. Gorupec prema sjećanju iz djetinjstva (rođena 1911).
[52] Kazivao D. Bival iz Pustodola.
[53] Kozina, 39; Brolich, 146.

Gotovo iste svatovske funkcije nalazimo u svim spominjanim prilozima, dok se pored navedenih termina javljaju i drugi. Tako npr. za *pervoga* u Loboru kažu i *poklonič* (jer se on, budući da ide prvi, svima *poklanja*, pozdravlja), a *zadnji* se zove *podeverič*.[54]

Bogišićevi podaci o svatovskim ulogama i nazivima nejasni su i kontradiktorni. Na jednom mjestu nabraja da su svatove pored mladenaca činili još »dva tri djevera prvi i drugi svat (Brautführer) ter starješina, koji je glava 'svadbene svite'.« Odmah zatim kaže da je svatovima na čelu »prvi svat ili starješina«, a iz opisa se vidi da dotični obavlja onu funkciju koju prema drugim zapisima i kazivanjima vrši *dever* (pregovara pred kućom mladenke da svatove puste unutra i dr.).[55] Neobičan je i drugdje nepotvrđen citirani Bogišićev podatak o postojanju »dva tri djevera«, objašnjenje funkcije *drugog svata* njemačkim nazivom Brautführer (dakle ponovo djever!), kao i poistovjećivanje *prvog svata* sa starješinom (pošto ih je prethodno nabrojio kao odvojene uloge). Moguće je da Bogišićev informator nije sasvim pouzdan što se tiče ovih podataka. Nesporazumu pridonosi i nedovoljno razlikovanje lokalnih termina (narodnih izraza) od književnih, odnosno onih kojima se služio Bogišić i njegov informator. Čini se da je ova nedosljednost navela i B. Plešea na jedno, čini mi se, pogrešno tumačenje Bogišićeva teksta. Pleše naglašava kao neku osobitost za Stubicu posebnu svatovsku ulogu *deveruše* — »koja vrši sve poslove 'podsnuši', što se ne bi očekivalo s obzirom na sam naziv, ali kad se zna koliku brigu ima djever o mladenki, onda je i razumljiva uloga 'deveruše' u tom slučaju«.[56]

U Bogišićevu tekstu ne stoji nigdje naziv »deveruša«, nego »djeveruša«, i to na tri mjesta, pisan običnim slogom (a ne kurzivom kako su obično pisani narodni izrazi). Prema tome, radi se o književnom izrazu koji za dotičnu svatovsku funkciju upotrebljava sam Bogišić ili njegov informator. Na jednom od tri spomenuta mjesta u Bogišićevu tekstu dodan je u zagradi kurzivom pisan narodni naziv za istu funkciju: »a u sobi nagju djeverušu (*posnašu*)«.[57] Na drugom mjestu opisuje raspored svatova za stolom: mladenci sjede u sredini a »kraj nevjeste djeveruša, koja ju dvori, u tanjur joj meće, reže meso itd.«[58] Ukoliko je Pleše raspolagao nekim drugim podacima za Stubicu pored Bogišićevih, trebao je svakako na to upozoriti. Termini »deveruša« i »posnuša«, koje Pleše piše u navodnicima, ne nalaze se kod Bogišića. Bogišićeva *posnaša* svakako je isto što prema kazivanjima bilježim kao *pocnoš*. Govorne značajke istraživanog kraja, odnosno karakteristike artikulacije njegovih stanovnika u slučaju ovog termina dopuštaju da se on bilježi u obliku *pocnoš*, jer — kako se meni čini — zadnji samoglasnik najsličniji je glasu *o*, ali je blizak i glasovima *e* i *u*. Drugi su-

[54] Za *podeverića* Pleše smatra da se radi o podvostručivanju funkcije *devera*. Ukoliko ga na tu misao navodi samo sličnost termina, a ne i eventualno preuzimanje nekih funkcija *devera*, ovo je tumačenje teško prihvatljivo. Na osnovu teksta Kotarskog ne može se zaključiti o čemu se radi.

[55] Bogišić, 229.

[56] Pleše, 233.

[57] Bogišić, 229

[58] Bogišić, 229—230.

glasnik u istoj riječi najbliži je glasu *c*, ali se još jasno nazire da je nastao spajanjem glasova *d* i *s*; moglo bi se, dakle, pisati i *podsnoš*. J. Kotarski i A. Kozina bilježe *pocneš*, a S. Brolich *podsnuš*.[59]

Prvog svata, devera i *kranclera* bira ženik, odnosno njegova kuća, a *drugog svata, pocnoš* i *kranclericu* udavača. *Pocnoš* je često udavačina krsna, a *kranclerica firmanjska* kuma.

Na kraju treba spomenuti da se svi svatovi međusobno oslovljavaju s *gospon*, u čemu M. Gavazzi vidi ugledanje, odnosno imitiranje nekadašnje zagorske vlastele.[60] Iz tekstova zdravica i zahvala za zdravicu koje bilježi J. Kotarski vidi se da su se uz oslovljavanje s *gospon* svatovi međusobno obraćali u trećem licu množine (»čuju, gospon«).[61] A. Kozina donosi tekstove *devera* i *japice domaćeg* koji pregovaraju pri dolasku svatova po mladenku, iz kojih se vidi da se međusobno oslovljavaju s *gospon* i s »vi«.[62] Iskazivanje poštovanja oslovljavanjem u trećem licu množine svakako je starija seoska praksa nego oslovljavanje s »vi«, odnosno u drugom licu.

Svadbena procedura

U starijim zapisima i prema sjećanju kazivača prvi dan svadbe, odnosno dan vjenčanja, bila je srijeda.[63] Danas je to gotovo isključivo subota. U zapisu S. Brolich, dakle 1934, bilježi se također subota uz objašnjenje da je to također jedan od »ženskih«, sretnih dana.[64] Dok su se ranije svadbe najviše održavale u jesensko i pokladno vrijeme (»od Sesvet do prve adventske nedelje i drugo od Štefanja do Fašnika«[65]), danas se vezuju uz istaknute državne praznike (Prvi maj, Dan Republike), kada zaposleni ljudi imaju više slobodnih dana.

Na dan vjenčanja svatovi se okupljaju kod ženika: *dever, prvi* i *drugi svat, krancler* ili više njih, muzikanti i *starešina* (kojeg bira ženikova kuća). Tamo se časte do odlaska po mladenku. Prije polaska mladenac dobije roditeljski blagoslov. Čitavo vrijeme u ime svatova govori *dever* (npr. traži blagoslov za mladenca, određuje kada treba krenuti), a u ime roditelja, odnosno kuće *starešina*. Putem do mladenkine kuće — kako se ističe u kazivanjima, a bilježi i S. Brolich — svatovi ne smiju »juškati«.[66]

Kod mladenkine kuće svatovi nađu zatvorena vrata, i tada se razvije dijalog između kućnog *starešine* i *devera*, koji se nadmeću u govorništvu i pregovaraju oko ulaska svatova u kuću. Ovi dijalozi ovise o umješnosti osoba koje ih izvode, ali se uvijek vrše po jednoj ustaljenoj shemi i ponavljaju neke obavezne formule. Tako se npr. *pokla-*

[59] Kotarski, 206; Kozina, 38; Brolich, 148.
[60] Milovan Gavazzi, prema predavanjima na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, kolegij *Izabrana poglavlja iz etnografije Hrvata*.
[61] Kotarski, 208.
[62] Kozina, 41.
[63] Bogišić, 229; Kotarski, 206.
[64] Brolich, 126. i bilješka 1. na str. 143.
[65] Kazivao Juraj Kontak iz Oroslavlja.
[66] Brolich, 147.

njanje devera (tako se naziva ovaj čin) vrši obavezno tri puta, tj. *dever* se tri puta obraća ukućanima s pozdravom i popratnim tekstom: »Faljen Isus i Marija, prvi put! — zatim: »Faljen Isus i Marija, prvi i drugi put!« — te na kraju: »Faljen Isus i Marija, prvi, drugi i treći put!« Pored pozdrava najčešće *dever* govori kako traže golubicu[67], srnu[68] ili ovcu[69], koja im je utekla upravo u tu kuću. Većina kazivača znade jedan karakterističan detalj iz *poklanjanja*, dio teksta u kojem *dever* moli dopuštenje »... da primem za vašu srebrnu kvačicu; ako nije srebrna valjda je za srebro i zlato kupljena«.[70] Ili, prema drugom kazivanju: »Domari, domari, ove kuće gospodari. Da li ja smijem metnuti ovu griješnu šaku na vašu srebrnu kvaku; vaša vrata otprijeti pa vam se pokloniti, par riječi s vama govoriti, s vami biti. Ne bojte se, ne bum vam niš pomogel, če vas ne bum odnemogel.«[71]

Bogišić spominje ove govore, ali ih donosi vrlo skraćene. Na jednom mjestu napominje da se u stubičkom kraju pri prošnji i svadbi vode razgovori: »veoma su krasni, većinom nabožna ili šaljiva sadržaja, ali ih se dopisnik većinom ne sjeća«.[72] Pri dolasku svatova po mladenku u Bogišićevu zapisu razabire se da se pozdrav ponavlja tri puta, a u tekstu se spominje i poklanjanje, po kojem je vjerojatno ovaj detalj običaja dobio ime: »... je li pak slobodno otvoriti, pokloniti se i unići u taj pošteni dom«.[73] Prema Bogišiću pregovore pred vratima vodi »prvi svat ili starešina« (o kontradikcijama u vezi sa svatovskim nazivima već je bilo govora). Današnji informatori kažu da u ime svatova govori većinom *dever*, ali može i *prvi svat* ili netko drugi, tko to umije i koga nije svladalo piće.

Starešina odgovara tek na treći pozdrav i zatim otvara vrata. Tek tada svatovi *zajuškaju* i muzikanti zasviraju. Nakon toga svatovi uđu u kuću i posjedaju. Za svaki postupak moraju prethodno tražiti dozvolu *starešine* — da smiju sjesti, da ih zakite kiticama i drugo.

U vezi s kićenjem svatova Bogišić donosi jedan podatak koji drugdje ne nalazimo: svi svatovi nose palice okićene raznobojnim vrpcama; čini se da su iste palice nosili i *snuboki* (tekst nije sasvim jasno formuliran).[74] Na istom mjestu Bogišić bilježi i kićenje šešira »ružicami, rosmarinom i pantljikami«; sličan nakit vidi se i na slici 8. Današnji informatori znaju samo za svatovske *kitice* — ružmarin s vrpcom.

Pošto su ušli, zakićeni kiticama, i sjeli za stol, svatovi traže mladenku. *Dever* obrazlaže kako svi svatovi imaju para, samo mladenac nema i sl. Tada *starešina* izvodi lažne mlade — dovodi jednu ili dvije starije žene i pita je li to ona koju traže. Kako svatovi ne prihvaćaju dovedene, *starešina* upućuje *devera* da sam potraži pravu. Tada *dever*,

---

[67] Prema kazivanju D. Bivala iz Pustodola.
[68] Brolich, 148.
[69] Pleše, 236; Kozina, 41.
[70] Kazivao D. Bival iz Pustodola; slično kod Brolich, 153. (ovdje pred vratima ženikova doma); Kotarski, 208. (pred kućom udavače nakon povratka s vjenčanja); Kozina, 41. (kad svatovi dolaze po mladenku).
[71] Kazivao Juraj Kontak iz Oroslavlja.
[72] Bogišić, 170.
[73] Bogišić, 229.
[74] Bogišić, 170, 229.

mladenac, *prvi* i *drugi svat*, *krancler* i muzikanti odlaze po mladu u *komoru*, a nekad je zaista moraju tražiti po cijeloj kući.[75] Izvođenje lažne mlade nije poznato svim kazivačima, a nije zabilježeno ni u ovdje spominjanoj literaturi.

Već je rečeno da su se prije odlaska iz mladenkine kuće na vjenčanje ranije obavljale zaruke. Opisana je i svatovska povorka na putu za crkvu, odnosno matični ured. Nakon crkvenog obreda, koji je, čini se, s vremenom također doživljavao neke promjene,[76] i zakonskog čina sklapanja braka — ukoliko se obavljaju isti dan — svatovi odlaze u gostionicu na *stavišče, ostavišče*. Ovo zadržavanje u gostionici bilježi još Bogišić (s objašnjenjem da tom prilikom mladenci prvi put taj dan jedu, jer su zbog pričesti natašte).[77] Poznato je i svim kazivačima, a uobičajeno je i danas. U današnje vrijeme obično se unaprijed ugovori dolazak svatova u gostionicu i naruči čime će biti posluženi. Ranije su, prema kazivanjima, iz kuće mladenke ili mladenca donosili *strošek* — jelo i piće, ili pak samo jelo, a pilo se gostioničarevo. Na *ostavišću* se zabavlja i pleše — slobodno je plesati i svim drugim gostima i namjernicima. Tamo dolaze radoznalci da vide svatove.

Iz gostionice svatovi se vraćaju mladenkinoj kući. Tamo se ponavlja scena pregovora pred kućnim vratima, s time da se svatovi obično iskazuju kao putnici koji traže konak ili slično.

Prema jednom kazivanju (Banščica) mladenci po dolasku s vjenčanja moraju piti mlijeko kako bi im djeca bila lijepa.[78]

Bogišić opisuje kako je okićena kuća mladenke kad se u nju vrate svatovi s vjenčanja. Naročito je zanimljiv opis *cimera* — »... bijela ponjava pod gredom prostrta, a na nju jabuke, pozlaćeni orasi, lješnjaci i pantljike«.[79] Ovaj opis donekle sliči na opise *cimera*, za koje se kazivači sjećaju da su se pravili za Božić (o tome će biti govora kasnije).

Svadbena gozba u mladenkinoj kući odvija se pod rukovodstvom *starešine* i *đevera*, koji se izmjenjuju u izricanju zdravica, šaljivih govora i nabožnih napitnica. A. Kozina donosi opširno tekstove takvih govora iz novijeg vremena. U svim kazivanjima i zapisima spominje se kao obavezna juha i pečenje, i to pečenje od peradi ili upravo pečeni puran, koji se poslužuje uz posebnu proceduru i šaljivi komentar *đevera*.[80] Osobita uloga pečenja od peradi dade se naslutiti u kazivanjima gdje se često naglašava da se mora prirediti »nešto leteće«. Pri svođenju mladenaca u Bogišićevu zapisu iz Bednje jedu pečenu kokoš, koju mladenka drži u tanjuru na krilu.[81] Pečena kokoš koja se donosi mladencima pri svođenju obavezna je i u drugim krajevima. U zadnje vrijeme priređuju se svakovrsne salate, čega ranije nije bilo. Poslije svakog jela

---

[75] Prema kazivanju D. Bivala iz Pustodola.
[76] Vesna Čulinović-Konstantinović, *n. d.* str. 424—425.
[77] Bogišić, 229.
[78] Kazivao Janko Lisica iz Banščice; isto kod Bogišića za selo Bednju.
[79] Bogišić, 229.
[80] Šaljivu pjesmu uz koju se reže i dijeli puran donosi A. Kozina (str. 44). O njoj i sličnim pjesmama govori i Maja Bošković-Stulli, *Kuhinjski humor u kajkavskim svadbenim govorima*, »Narodna umjetnost«, knj. 9, Zagreb 1972, str. 55—64.
[81] Bogišić, 230.

poslužuje se *gibanica*, dok slatki kolači *(suhi kolač)* stalno stoje na stolu (u posudama s jednom nogom — *vazama)*. Kad se posluži *purica s mlincima*, znači da je gozbi kraj (bilo kod ženika ili nevjeste.[82] Prema literaturi, u prošlosti su neka druga jela imala osobitu ulogu u svadbi, npr. *hajdinska kaša*, nakon koje su se svodili mladenci.[83] M. Gavazzi ističe osobitu ulogu zelja (držanje govora i zdravica i plesanje osobitog plesa pri iznošenju zelja na stol), a neki trag tome nazire se i u zabilježenoj izreci koja se odnosi na svadbu da »zelje tira« — što vjerojatno znači da se posluživa zadnje, kao znak da je kraj.[84]

Jelo pripremaju *sekačice*, žene poznate kao dobre kuharice, koje taj posao obave bez naknade. One zato imaju donekle počasnu ulogu na svadbi — *dever* ili *starešina* poziva ih u toku večeri da im pohvali jelo, drži im zdravicu i namjenjuje im poseban ples. Često se spominju i u govorima pred zatvorenim vratima. U kazivanjima i literaturi ističe se da mladenci čitavo vrijeme svadbe jedu iz istog tanjura ili čak s istim priborom.[85]

U toku večeri pojave se *mačkari* — grupe mladića, od kojih se neki obuku u ženske haljine, a drugi prevrnu odjeću naopako ili se nekako drugačije udese. Predvodi ih *harambaša*. On donosi pismo — *pašoš* — koji predaje *starešini* ili *deveru*, a taj ga glasno pročita. *Pašoš* zna biti pisan u stihovima ili prozi. A. Kozina donosi jedan primjer u stihu.[86] U današnje vrijeme *pašoš* se najčešće svodi na pozdrav svatovima i molbu da se maskiranoj grupi dopusti plesati; prvi ples zabadava, a ostale će sami platiti. *Starešina* dopušta maskiranima da uđu i zaplešu, ali kad ne plešu, izlaze i zadržavaju se vani, eventualno u predvorju. U Oroslavlju sam zabilježila da *harambaša* nosi štap i neku staru knjigu; *dever* se pravi da iz te knjige čita što žele pridošlice.[87]

Dogodi se da dođu dvije i više grupa maskiranih, osobito ako je ženik iz drugog sela — tada dođu njegovi drugovi. U tom slučaju zna doći i do sukoba maskiranih grupa. U kazivanjima se naglašava da ranije nisu išle žene u *mačkare*, ali da u novije vrijeme idu. I Bogišić bilježi maškare na svadbi.[88]

U toku večeri *dever* ubire dar u novcu za mladenku, a posebno se skuplja novac za muzikante. Bogišić bilježi da djever obilazi oko stola i po kući s pokrivenim tanjurom tražeći novčani dar za mladenku; napominje da se znadu skupiti veći iznosi, 100 forinti i više.[89] Prema kazivanjima *dever* zamoli *starešinu* da mu dopusti skupiti dar za mladenku — »... za si(t)ce, kori(t)ce, zipkicu i dudicu«. Muzikanti zasviraju *ljubitrenk*, a gosti dvoje po dvoje ispijaju *ljubitrenk*. Zatim stavljaju novac

---

[82] Prema kazivanjima D. Bivala iz Pustodola i D. Gorupec iz Oroslavlja.
[83] V. Čulinović-Konstantinović, *n. d.* str. 424. i bilješke 9 na istoj strani: Brolich, 151.
[84] Milovan Gavazzi, prema predavanjima na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, kolegij *Izabrana poglavlja iz etnografije Hrvata.*
[85] Kotarski, 208; Brolich, 147, 150; Pleše, 237.
[86] Kozina, 48.
[87] Kazivao Juraj Kontak iz Oroslavlja.
[88] Bogišić, 230.
[89] *Ibid.*

pred mladenku na pripremljeni tanjur, koji je pokriven ubrusom ili ručnikom. U današnje vrijeme daje se po 100—200 dinara i znadu se također skupiti znatne svote. Zbog toga novca dolazi i do svađa; iako je on namijenjen nevjesti, njena nova obitelj polaže pravo na njega.[90]

Pred jutro svi svatovi i gosti izađu iz kuće i negdje na pogodnom mjestu — u dvorištu, voćnjaku ili na nekoj uzvišici pjevaju *zorju*. Na tom se mjestu zapali vatra — »kuri se krijes«. Obično se za to priredi kukuruzovina. Svirači odsviraju »Zdravo Marijo« a zatim svi pjevaju pjesmu koja počinje stihovima »Tenka deklica zorju snovala...« (vidi dalji tekst u članku J. Bezića u ovoj knjizi). Tu se donese rakije, a nakon pjesme se i pleše. Oko vatre tom se prilikom pleše i kolo (*drmeš* ili *seljančica* — o plesanju pri *zorji* vidi u članku I. Ivančana u ovoj knjizi). Jedan je kazivač čuo pripovijedati, ali sam nije vidio, da je prije mladenka morala tri puta preskočiti preko »ognjišča gde se v jutro zorja popeva, da ne bi nadošla, da je ne bi mraki zeli«.[91]

Dok svatovi pjevaju *zorju*, kuharice prirede zadnji obrok u udavačinoj kući. Nakon tog obroka i oproštaja mladenke s ukućanima i roditeljima (*dever* traži blagoslov roditelja, a *starešina* ga daje umjesto njih) svatovi odlaze u ženikovu kuću.

Kod Bogišića nema potvrde ovakvu običaju, dok se u tekstu J. Kotarskog tek naslućuje. »U zoru izidu muzikaši van i lijepo igraju Pozdravljenje, da je milota po selu čuti.«[92] Podaci S. Brolich već počinju nalikovati na današnje opise ovog običaja: »Oko 6 sati ujutro društvo se nešto primiri, glazba umukne, svi napeto slušaju pozdravljenje. Kad se javi zvono, ustaju 'veselniki' izlaze pred kuću i zasviraju »Zdravo Mariju«. Iza toga znadu ponekad zasvirati i koju za ples, pa se pred kućom i po najvećoj zimi razvije ples i pjesme. Mladići pucaju — susjedi se bune.«[93]

Oba zapisa, J. Kotarskog i S. Brolich, smještaju dotični običaj u onaj dio svadbe koji se odvija u kući mladenke, dakle ujutro prije odlaska k mladencu. Jedino u zapisu A. Kozine on se događa u kući mladenca.[94] U ovim zapisima nema taj običaj posebnog imena, kao što je slučaj u današnjim kazivanjima, gdje se naziva *zorja*. Očigledno je da je s vremenom ovaj momenat iz cjelokupne svadbene procedure postepeno dobivao na važnosti i sadržajno se proširivao, od samog sviranja »Zdrave Marije« do čitave scene s osobitom pjesmom, plesovima, krijesom, pićem (čak s ubiranjem dara i pranjem vodom — prema zapisu I. Ivančana u ovoj knjizi).

Kad svatovi stignu pred ženikovu kuću, opet se odigrava scena *poklanjanja*. Dok *dever* pregovara sa *starešinom*, mladenci odlaze u staju. Prema mišljenju jednog informatora oni tamo idu vidjeti udavačinu kravu; isto stoji i u zapisu J. Kotarskog, a slično bilježi i A. Kozina.[95]

---

[90] Kazivao D. Bival iz Pustodola; vidi o daru uz plesanje s izmjenom poljubaca u članku I. Ivančana u ovoj knjizi.
[91] Kazivao D. Bival iz Pustodola.
[92] Kotarski, 210.
[93] Brolich, 151.
[94] Kozina, 51.
[95] Kazivao D. Bival iz Pustodola; Kotarski, 210; Kozina, 51.

Danas se više ne prakticira ovaj običaj, ali većina kazivača zna za njega. Obično ga komentiraju šaljivo i prave aluzije o tome što mladenci rade u staji. Prvotni smisao ovog običaja nazire se iz podatka koji Bogišić donosi za selo Bednju — u staju odlazi samo mladenka, i to u pratnji jedne žene; mladenka daruje staju novcem, koji zatakne negdje u drvenu stijenu.[96]

Dok se mladenci zadržavaju u staji *dever* i *starešina* svrše pregovore. Mladenku pred kućom dočekuju svekrva i svekar. Svekar joj pruži bocu i čašu vina, a svekrva hljeb kruha. Mladenka mora čašu s vinom baciti preko kućnog krova. S druge strane čekaju djeca da je uhvate cijelu. Mladenka zatim stavi bocu na hljeb i unosi to u kuću na taj način da stane na prag lijevom nogom, a u kuću kroči desnom. Mora paziti da joj boca ili hljeb ne padne. Ako sve dobro izvede, znak je da je sposobna za svaki posao. Kad stavi bocu i hljeb na stol, kaže: »Evo, tatek i mamica, ja sam vam donesla kruha i vina, mir i blagoslov u kuću.«[97]

Zatim se i kod mladenca odvija svadbeno slavlje slično kao kod mladenke. *Dever* i *starešina* i ovdje rukovode svim zbivanjima. Prvi ples otplešu mladenci sami, i to obično na provokaciju *starešine*, koji predbacuje *deveru* da je doveo šepavu mladenku. I kod mladenca dolaze maskirane grupe.

Svadbu kod ženika, pored već spomenutog, karakteriziraju još neki specifični momenti: mladenkino darivanje ukućana, promjena mladenkina oglavlja — skidanje vijenca i stavljanje marame, svođenje mladenaca i običaji prvog bračnog jutra — mladenka donosi vodu s bunara i mete kuću. Čini se da je u novije vrijeme mladenkino darivanje ukućana izišlo iz običaja — u kazivanjima i novijoj literaturi nema potvrde o tome. Bilježi ga, međutim, Bogišić i S. Brolich.[98] Promjena udavačinog oglavlja čin je kojim se vidljivo obilježava promjena njena statusa — prelaz u staleź udatih žena. Ovaj čin obavlja se svečano uz izvođenje osobite pjesme. Starija pjesma uz taj obred počinje stihom »Jaj, jaj, venčec jaj . . .« (vidi tekst i komentar u članku J. Bezića u ovoj knjizi). Varijante iste pjesme nalaze se i u zapisu J. Kotarskog i S. Brolich.[99] Uz isti čin danas je poznatija pjesma koja počinje stihom »Venček na glavi blista se kiticom . . .«, koju je jedan informator ovako prokomentirao: »Sada mi i Slovenci imamo istu pjesmu«.[100]

Skidanje vijenca vrši se u prostoriji u kojoj je smješten udavačin miraz, odnosno tamo gdje će mladenci leći. Tamo odlaze mladenci, *dever* i *pocnoš, krancleri. Pocnoš* skida vijenac i veže mladenki crveni rubac — — onaj kojima su mladencima bile svezane ruke pri zarukama, odnosno koji čitavo vrijeme svadbe ima kod sebe mladenac. Po crvenom rupcu svatko može prepoznati netom udatu ženu — *snehu;* ona ga obavezno nosi tjedan dana ili više tjedana. Pri skidanju vijenca netko od svatova ili

[96] Bogišić, 234.
[97] Kazivao J. Kontak iz Oroslavlja.
[98] Bogišić, 230; Brolich, 154.
[99] Kotarski, 210—211; Brolich, 154.
[100] Kazivao D. Bival iz Pustodola.

sam *dever* nastoji staviti mladenki na glavu mladenčev šešir prije nego joj *pocnoš* uspije svezati rubac. Ovo se izvodi kao šala, ali svi znaju za njezin smisao: ako svat uspije preteći *pocnoš*, u bračnom će životu muž imati odlučniju riječ od žene, i obrnuto.

Nakon promjene oglavlja *dever* uvodi udavaču u svadbeno društvo, predstavlja je kao mladu ženu.

Do lijeganja mladenaca može doći neposredno nakon skidanja vijenca ili kasnije. U kazivanjima ne ističe se ništa osobito s time u vezi, osim obaveznih »masnih« šala i lascivnih pjesama koje izvode muzikanti, kao i ostali gosti. Muzikante se običava smiriti novčanim darom. U Banščici je zabilježeno da muzikanti, pošto mladenci odu spavati, pjevaju pjesmu: »Stara majka meši ide, mlada sneha spi . . .« dok ih mladenka ne polije vodom.[101] Pomalo iznenađuje što ni Bogišićev informator za Stubicu ne donosi ništa više s time u vezi, pogotovo ako se usporedi s podacima koje istovremeno bilježi drugi Bogišićev dopisnik iz Hrvatskog zagorja — za selo Bednju. U *komori* nakon skidanja vijenca svi prisutni jedu pečenu kokoš i piju mlijeko, koje mladenka mora držati na krilu. Zatim ona izuva mladenca, koji leži na postelji, i udari ga čizmom — da bi gospodarila nad njime. Tada djever polegne mladenku uz mladenca, baci među njih novac i pomiješa im noge.[102] I J. Kotarski opisuje obrok u komori nakon skidanja vijenca, odlazak mladenke u staju, međusobno izuvanje mladenaca i udarac čizmom koji mladenka zadaje mladencu — ali ovdje uz drugačije objašnjenje — » . . . da se zna da je on gazda u kući, ali da zato žene ne smije tući«.[103]

Prvog bračnog jutra mlada žena mora pokazati svoje domaćinske sposobnosti. Prema kazivanjima obavezne su dvije radnje: mora donijeti vode s bunara i pomesti *hižu* (zajedničku, najveću prostoriju). Pri metenju je ometaju svatovi i muzikanti, razbacuju smeće koje ona nastoji pomesti. Obje radnje zabilježene su i kod Bogišića.[104]

Prema Bogišiću slijedi odlazak djevera i svata sa sviračima u mladenkinu kuću, odakle dovode njene roditelje i druge ukućane na nastavak gozbe kod ženika. Oni pozivlju i druge goste na obrok koji se služi uveče. Nakon njega svadba potraje cijelu noć, pa i sutradan. Opis svadbenog običaja u Bogišićevu zborniku završava napomenom kako je nedavno svadba trajala po više dana, a sada — dakle prije 1874. — — traje obično po dva dana. Bogišićev informator za selo Bednju, štoviše spominje »najnoviju županijsku zapovijest«, prema kojoj svadba ne smije potrajati dulje od četvrtka do ponoći.[105]

Ovo nasilno skraćenje trajanja svadbe bilo je vjerojatno jedan od uzroka mijenjanja svadbene procedure. Naime, vremensko ograničenje nije djelovalo tako da se izostave neki dijelovi običaja nego se sve nastojalo obaviti u skraćenom vremenu, tako da je promijenjeno prvotno vrijeme vršenja pojedinih radnji. Običaji prvog jutra, ako se poštuje spomenuta zapovijed, automatski bi otpali (svadba se obavlja u srijedu

[101] Kazivao J. Lisica iz Banščice.
[102] Bogišić, 234.
[103] Kotarski, 210-211, 213.
[104] Bogišić, 230.
[105] Bogišić, 230, 235.

kod udavače i u četvrtak kod ženika), ili se moraju premjestiti na neko drugo vrijeme. I zaista, prema kazivanjima mogu se pratiti znatne razlike u redosljedu i momentu obavljanja pojedinih svadbenih radnji, koje, kad su se jednom počele mijenjati, ne mijenjaju se svuda i uvijek na isti način. Tako, prema kazivanju D. Bivala, iz Pustodola, odmah nakon skidanja vijenca slijedi metenje kuće. U interpretaciji ovog kazivača čitava radnja ima isključivo šaljiv značaj. Svatovi ili muzikanti donesu slame i strugotina i razbacaju po podu, svekrva donese mladenki metlu koju je donijela u miraz. Dok mladenka mete, svatovi razbacuju, a ona ih tuče metlom. Obijesnu igru obično prekine neko praktičan, poput ovog kazivača, kojemu se ovaj običaj ne sviđa jer se pri tom zapraši hrana. Odlazak na bunar također se obavi negdje u toku onog dijela svadbe kad su svatovi kod ženika — voda se zapravo i ne nosi, nego, prema kazivaču J. Kontaku iz Oroslavlja — mladenku samo vode da joj pokažu gdje je bunar. Oba ova običaja samo se izuzetno obavljaju u suvremenoj svadbi; kazivanja se prvenstveno odnose na vrijeme prije drugoga rata.

Prema podacima I. Ivančana (u članku u ovoj knjizi) za vrijeme *zorje* vrši se i pranje vodom popraćeno darom za mladenku. Iako se gotovo u svakom kazivanju o svadbenim običajima spominje donošenje vode ili odlazak na bunar, sama nisam zapisala nijednu potvrdu o umivanju vodom i darivanju mladenke uz to.

Do izmjena je došlo i u vezi sa sudjelovanjem udavačine obitelji na svadbi kod mladenca. Dok se u starijim zapisima (Bogišić, Kotarski, Brolich) svuda bilježi da oni dolaze k mladencu tek drugi dan, i to tek kad se po njih dođe, u građi skupljenoj prilikom ovog istraživanja spominju se dvije mogućnosti: da se po udavačinu rodbinu odlazi naknadno, ukoliko su kuće udavače i ženika blizu ili da rodbina kreće k mladencu istovremeno sa svadbenom povorkom, točnije na njenom začelju, ukoliko su kuće udavače i ženika udaljene.

Spomenute razlike u redosljedu svadbenih radnji u prvi mah zbunjuju jer navode na pomisao da su podaci pogrešni, da se radi o nedovoljno pouzdanom informatoru ili propustu ispitivača. Rekla bih, međutim, da su posrijedi varijante nastale iz raznih razloga, od kojih je jedan sigurno i spomenuto skraćivanje trajanja svadbe, ali nije jedini. Individualne razlike u onom smislu kako je izneseno u uvodnom raspravljanju odigrale su tu također znatnu ulogu, zatim ekonomske mogućnosti kao i različite slučajnosti i okolnosti, koje su u pojedinačnim slučajevima sigurno dovodile i do većih odstupanja.

Kad udavačina rodbina krene u ženikovu kuću, bilo da se po njih dođe naknadno ili da idu istovremeno sa svatovskom povorkom, s njima se upute i *pogačarice*, žene koje na glavama nose *pogače*.

Pogača je velik, okrugao kruh, u koji su zabodena četiri pruta (visine oko 80 cm), ovijena ukrasnim papirom, ukrašena papirnatim trakama i papirnatim cvijećem. *Pogaču* pripreme i donesu, dok su gosti još kod mladenke, žene iz rodbine ili mladenkina krsna kuma. *Pogačom* se iskazuje osobita čast mladenkinoj obitelji, a žene koje ih donesu — — *pogačarice* — budu lijepo primljene. *Pogaća* se nosi zamotana u *stolnicu*, a *pogačarice* ih nose na glavi idući na začelju svadbene povorke.

S *pogačom* se izvodi i osobita dramska scena: za *pogaču* kažu da je šuma; jedan se svat proglasi za lugara, a drugi želi kupiti šumu. Dok se oni pogađaju oko šume, počnu se za nju otimati i povade ukrasne prutove. Zatim se *pogača* podijeli sviračima i svatovima i oni to ponesu kući.

Za *pogaču* znaju svi kazivači, ali ističu da je već dosta vremena kako se ona izobičajila i da se umjesto nje poklanjaju torte. Međutim, *pogača* se još uvijek može vidjeti u svadbenom prizoru koji je obavezni sastavni dio pokladne povorke u Oroslavlju. Na slici 6, — koja prikazuje pokladne svatove, *pogačarica* s *pogačom* nalazi se u prvom redu s lijeve strane.

Svadbena procedura završava tjedan dana nakon same svadbe, kada mlada žena prvi put poslije udaje posjećuje roditeljsku kuću. Ova prilika proslavi se manjom gozbom i s manjim brojem uzvanika. Literatura bilježi ovaj sastanak pod imenom *prviči,*[106] *perviči,*[107] *povrač* ili *ostanjki,*[108] *pervešče.*[109] Kazivači mu ne pridaju neku osobitu važnost — — izgleda da se već duže vremena ne prakticira.

Vjerovanja i magijske radnje

Uz svadbu su vezana i neka vjerovanja i magijske radnje (gatanja, proricanja). Od kazivača najviše se može čuti o raznim načinima na koje djevojka može saznati za koga će se udati. Ova proricanja vezana su najviše uz božićno vrijeme. Tako, npr., djevojka može za sve dane od Lucije do Božića ispisati cedulje — na svakoj ime jednog bračnog kandidata. Svaki dan jednu cedulju spali, a na onoj koja preostane posljednja naći će ime budućeg muža. Ili: noću uoči *Jandraševa* (sv. Andrija) sanjat će budućeg muža ako čitav dan posti. Može također staviti pod jastuk cedulju s imenom odabranika, pa ako ga zaista sanja, ostvarit će joj se želja da se uda za njega.[110]

Djevojke se, navodno, služe i ovakvim postupkom kako bi doznale koja će se prva udati: okupe se, uzmu lopatu i na nju svaka stavi po jednu kost. Tada puste psa; čiju kost prvu uzme, ta će se prva i udati.[111] Kazivačica Danica Gorupec iz Oroslavlja ispričala je s time u vezi jednu priču, odnosno ona sama nije sigurna da li se radi o priči ili o istinitom događaju. Kako priča nije sasvim čedna, kazivačica ju je za svaki slučaj smjestila u Tuhelj, iako nije sigurna da se uopće negdje dogodila. Prema toj priči bila je jedna služavka koja je htjela znati za koga će se udati. Gazdarica ju je uputila neka se na Badnjak, kad u crkvi bude *podiganje,* kad čuje da su zazvonila zvona, svuče gola, postavi ogledalo na stol i idući od vrata prema stolu neka mete metlom. Kad pogleda u ogledalo, vidjet će tamo svog budućeg muža. Služavka je tako uradila i u ogledalu

[106] Pleše, 238.
[107] Kotarski, 212.
[108] Brolich, 154.
[109] Kozina, 53.
[110] Prema kazivanju D. Gorupec iz Oroslavlja i drugih.
[111] Kazivala J. Jelovečki iz Mateja.

ugledala gazdu. Sutradan ju je gazdarica pitala o tome, ali se služavka bojala reći istinu. Kasnije je gazdarica umrla i služavki se san obistinio.

U Banščici sam zabilježila ovaj istiniti događaj: neka je djevojka na Veliki petak išla na bunar. Iz šale je rekla nad bunarom: »Voda, vodana, daj mi muža Gudana!« Gudan je bio siromašan mladić, za kojeg se ona, navodno, uopće nije pomišljala udati. Dogodilo se, međutim, da ju je Gudan zaprosio, ona se u početku opirala, a kasnije se zaista udala za njega. Iz Banščice je i ovaj podatak: kad odlazi na vjenčanje, mladenka stavi u cipelu novac, koji joj ima donijeti sreću.

Ako mladenci imaju nekih zdravstvenih tegoba, prema kazivanju J. Jelovečki iz Mateja, prakticirala se ova radnja: kad mladenci ulaze u crkvu, zaustave se na crkvenom pragu. Pitaju jedno drugo: — Što imaš nad sobom? (kaže od čega boluje) — To naj tu ostane! — Najprije pita mladenac, a zatim mladenka. To se obavezno činilo ako je netko imao neku ozbiljniju bolest.

O zagledanju mladenca kroz rešeto, što čini mladenka kad svatovi dolaze po nju, s tumačenjem da će tom radnjom osigurati prevlast nad budućim mužem, ispričan mi je događaj iz 1930. godine. Kazivač D. Bival prisustvovao je žestokoj svađi do koje je došlo kad je mladenac primijetio kroz prozor da ga mladenka gleda kroz rešeto. Ogorčeni mladenac htio je u prvom bijesu odustati od ženidbe.

Opis svadbenih običaja kako je ovdje iznesen oslanja se prvenstveno na iskaze dvojice vrlo dobrih kazivača: Dragutina Bivala iz Pustodola (rođen 1904) i Jurja Kontaka iz Oroslavlja, (rođen 1896), te Jelice Jelovečki iz Mateja (rođena 1910) i Danice Gorupec iz Oroslavlja (rođena 1911). Prva dvojica osobito su dobri poznavaoci svadbenih običaja jer su kao muzikanti prisustvovali mnogim svadbama. Pored toga obdareni su dobrom memorijom i darom za pripovijedanje. Podaci prikupljeni od drugih kazivača i u drugim lokalitetima ne sadrže ništa značajno drugačije i ne proturječe ovdje iznesenom.

Smrt

I u ovome kraju znana su vjerovanja da se smrt može predskazati po ponašanju nekih životinja — ako pas zavija, sova *cuviče* ili kokoš *zapopeva* — ovo posljednje kao osobit znak da će umrijeti gospodar ili gospodarica kuće. Neki snovi također predskazuju smrt: ako se sanja sprovod, papa ili ispadanje zuba. Ako u kući gdje je nedavno netko umro škripi stol, znak je da će još netko umrijeti. Također, ako se prepliću zvona kad se zvoni nekom pokojniku, znak je da će za njim umrijeti još netko. Smrt se predskazuje i na dva osobita načina vezana uz dva blagdana — Ivanje i Svijećnicu. Na Ivanje se za strehu zatakne kitice cvijeća i bilja — za svakog ukućana po jedna. Čija kitica preko noći povene, znak je da će dotični prvi umrijeti (ili da će umrijeti te godine). Na Svijećnicu se pak blagoslovljena svijeća ugasi pritiskom na tram — centralnu stropnu gredu, na kojoj je urezan križ ili učinjena rupica za snovaču. Dim s tako ugašene svijeće povije se prema osobi koja će prva umrijeti. Istom se prilikom proriče i ovako: ako

dim krene prema vratima, znak je da će netko u kući umrijeti (krene li prema stolu, bit će svadba).

Može se reći da su ovi predznaci smrti opće poznati u ovome kraju. U kazivanjima oni se različito komentiraju; najčešće kazivači nastoje stvoriti dojam da u to ne vjeruju. Simptomatično je, međutim, da se gotovo uvijek nađe neki primjer ili slučaj koji potvrđuje da ipak »ima nešto« u tim znacima.

Stariji se ljudi na određen način pripremaju za smrt. Ako ništa drugo, od starijih se žena može čuti da čuvaju *rubače* koje su nosile kao djevojke ili kasnije, da bi u njima bile pokopane.

Kad se smrt desi, prva je briga obitelji da priredi sve potrebno. Mrtvaca operu i obuku žene iz susjedstva, rodbine ili one s kojima su u kumstvu. Iako je većina sela u posljednje vrijeme sagradila mrtvačnicu na groblju, ljudi još nisu navikli da tamo odvoze umrle, nego ih do pokopa čuvaju u kući. Jedino ako je pokojnik umro u bolnici ili negdje u drugom mjestu, ne donose ga više u kuću, nego u mrtvačnicu.

U sobi *(komori)* mora se pripraviti ležaj za mrtvaca. U današnje vrijeme mrtvac se može položiti i na postelju, ali se još rade i *skolke* — odar od dasaka položenih na drvene nogare, sve skupa presvučeno platnom — kako je bilo od starine uobičajeno. Pored mrtvaca postavi se upaljena svijeća, raspelo, blagoslovljena voda s kiticom za škropljenje, a za ukras postavlja se i cvijeće. Mrtvacu se polože ruke uz tijelo (ako nije za života kumovao) ili se prekriže na prsima (ako je nekome kumovao). U ruke se obično stavi krunica i molitvenik. Pored mrtvaca može se staviti i neki manji predmet kojim se osobito služio za života — lula, olovka i slično.

Danas se prakticira da se mrtvac odmah položi u lijes, ako ga mogu odmah nabaviti, dok se prije pokojnik stavljao u lijes neposredno prije iznošenja iz kuće.

Ispod mrtvaca lijes se prekrije platnom, a pod glavu mu se stavi jastučić načinjen od drvenih strugotina. Na jastuk, pod glavu, ranije, ali i danas, osobito starijim osobama, stavlja se lijep rubac, postavljen tako da mu jedan ugao visi preko ruba lijesa. Na isti se način stavi i rubac ispod nogu, a može se metnuti i više njih, sve uokolo lijesa. Zadnjih godina uobičajilo se prekrivanje mrtvaca koprenom *(šlajerom)*. U lijes se također stavljaju blagoslovljene svjećice i svete sličice.

Mrtvac obično ostaje u kući dva dana (48 sati). Suseljani, prijatelji i rodbina dolaze ga vidjeti; poškrope ga blagoslovljenom vodom i mole za njega. Događa se da bliža rodbina, i to samo žene koje je osobito teško pogodila smrt, tom prilikom *jočeju i narekuju* — izražavaju žalost popjevajući prigodne improvizirane stihove na određenu melodiju. Sudeći prema kazivanjima, ne nariče se uvijek ni isključivo iz običaja, nego samo spontano i kao izraz najveće tuge. Najčešće nariče majka za djetetom, žena za mužem ili kćer za majkom; naricanje se javlja u najtežim trenucima — kad žena prvi put ugleda mrtvaca ili u času kad pogrebna povorka krene od kuće. Uspjela sam nagovoriti jednu kazivačicu iz Mateja da demonstrira naricanje i tom sam prili-

kom snimila slijedeći kratki tekst naricanja za majkom (notnu transkripciju vidi u članku J. Bezića u ovoj knjizi):

Mila moja majčica,
zakaj si me ostavila,
kaj si to napravila.
Mili moji putići,
svi ste mi se zaprli
v grmiće zarasli.

Dok mrtvac leži u kući, običaj je da se navečer skupe suseljani i rodbina. Ne zadržavaju se u prostoriji gdje leži pokojnik, nego u kuhinji ili skupnoj sobi *(hiži)*. Ukućani sve prisutne ponude jelom i pićem, danas obično kolačem od oraha *(orehnjačom)* i vinom. Žene pletu vijence od bršljana, jelovih grančica, pravog i umjetnog cvijeća, koje same prave od papira. Muškarci krate vrijeme pričom i kartanjem. Ostaju obavezno do ponoći, kada svi ulaze mrtvacu i mole, a nakon toga se razilaze ili ostanu još malo. U nekim kazivanjima tvrdi se da se mrtvac čuva cijelu noć i da ostaju sami muškarci. Osim kod kuće načinjenih vijenaca u novije su vrijeme obavezni i kupovni, pa se često upravo prema broju kupovnih vijenaca prosuđuje koliko je neki sprovod bio svečan ili »lijep«.

Dok su se ranije mrtvaci isključivo nosili na pokop, sada se sve više uvode naročita mrtvačka kola (vlasništvo crkve) ili se mrtvac vozi običnim kolima u koja se prežu konji. I ranije se znalo zimi, ako je zapao veći snijeg, prevesti pokojnika na sanjkama.

Koliko se kazivači sjećaju, najstarije pomagalo za nošenje mrtvaca bile su dvije motke zvane *drogi* (Matej) ili *hludi* (Hruševac), koje su se međusobno povezale *gužvami* ili konopcem. Kasnije su za istu svrhu crkve posjedovale drvena nosila s četiri noge, ponekad ukrašena rezbarijom. Dok su se negdje već upotrebljavala nosila ili čak osobita mrtvačka kola, drugdje su još bile u upotrebi drvene motke, koje su se posebno pravile za svaki pokop.

Prije nego što dođe svećenik, mrtvac se u lijesu iznosi na dvorište, bilo da se lijes zatvori još u kući ili tek kasnije na dvorištu (obično je to ovisilo o zahtjevu pojedinog svećenika). Lijes se položi na stolice *(štokrle)*. Nakon vjerskog obreda, kad povorka kreće iz dvorišta nastupa trenutak nekoliko osobitih običajnih postupaka. Ukućani koji žele izbjeći strah od pokojnika nastoje na trenutak sjesti na stolice s kojih je podignut lijes, dok oni koji nose lijes, ili netko drugi, nastoje istovremeno prevrnuti stolice. Za odlazećom povorkom prolije se, »hiti se« voda (prema tumačenju J. Kontaka iz Oroslavlja to se radi da se mrtvac ne bi vraćao).

Ako je pokojnik bio gospodar ili gospodarica kuće, čim se povorka udalji, netko od ukućana pusti sve blago iz staje (mora se odvezati ako je bilo privezano); promiješa rukom zalihe žita i drugog sjemena, krumpira; negdje u vrtu ili dvorištu motikom zakopa komadić zemlje. To se, navodno, radi zato da bi pokojniku bila laka zemlja, a da bi njegovim nasljednicima sve uspijevalo bar tako dobro kao

i njemu (prirod i blago), odnosno da blagoslov ne bi otišao zajedno s gospodarom (prema tumačenju Slave Posavec iz Hruševca i Janka Lisice iz Banščice).

Kazivačica Slava Posavec iz Hruševca izvršila je sve opisane običajne radnje pri smrti svoje svekrve, koja je do smrti bila gospodarica kuće (svekar nije bio živ). Prilikom ove smrti sve je obavljeno u skladu s naprijed opisanim običajem (od oblačenja mrtvaca, pravljenja *skolki*, ukrašavanja lijesa rupcima, pravljenja vijenaca u kući i čuvanja mrtvaca, nošenja na *hludima* (do ceste gdje su čekala mrtvačka kola). Sve radnje pri iznošenju lijesa iz dvorišta izvršila je Slava Posavec, koja nije krenula s pogrebnom povorkom jer je ostala u kući radi spremanja jela za *karmine*. *Karmine* koje su obavljene tom prilikom u kući Slave Posavec podudaraju se sa svim opisima istog običaja dobivenim na ovom istraživanju.

Nakon sprovoda svi pozvani, a to su rođaci, bliži susjedi, prijatelji, kumovi i ljudi koji su posebno angažirani oko sprovoda (koji nose lijes, križ i raspelo), okupe se u kući pokojnika, gdje je već priređeno jelo i piće. U većini kazivanja jelovnik za tu priliku ne sadrži ništa specifično — jela su odabrana prema mogućnostima kuće i sposobnosti kuharice. Bez obzira na ukupan broj jela, ona se u pravilu poslužuju u tri navrata, svaki put po više jela uzastopce. Dvojica kazivača, J. Kontak iz Oroslavlja i J. Lisica iz Banščice, tvrdili su da je ranije bilo obavezno prirediti upravo devet jela. Prije svakog posluženja, dakle ukupno tri puta, prisutni zajednički izmole određen broj molitava (broj molitava se svaki put smanjuje; najprije sedam, pet, pa tri). Čitavim *karminama*, osobito molitvama, nabožnim zdravicama i prigodnim govorima rukovodi jedan izabrani čovjek, vičan tom postupku i dobar govornik. Taj isti čovjek obavezno u sprovodu nosi raspelo.

Jedino sam u Oroslavlju zapisala podatke o osobitom jelu koje se zadnje poslužuje na *karminama* (od kazivača J. Kontaka i D. Gorupec). To je tzv. *strašna zdela*, koja je morala sadržavati devet ili sedam različitih izmiješanih jela: suhe šljive, orahe, lješnjake, kriške *suhog sira, hajdinske makarone*, šećer u kockama i neka druga, kojih se kazivači ne sjećaju. Znali su u *strašnu zdelu* narezati i kriške kruha, samo da se popuni određeni broj sastojaka. J. Kontak tvrdi da se *strašna zdela* posluživala u Oroslavlju do pred desetak godina (kazivač je prisustvovao mnogim *karminama*, odnosno bio je onaj koji je njima rukovodio). Sa *strašnom zdelom* završavao je obredni dio *karmina*. Gosti su ostajali i dalje, slobodnije pričali i pili.

Od kazivača Janka Lisice iz Banščice zapisala sam podatak koji drugdje nisam čula: ako sprovod mora prijeći preko potoka, tada se ponese ručnik i na potoku se operu ruke. Po povratku ručnik se baci na kućni krov. Ako se tamo ne zadrži, nego padne, znak je da će još netko iz kuće umrijeti.

Kad umre djevojka ili mladić, sprovod u nekim detaljima nalikuje na svadbu — djevojci se stavi vijenac na glavu, nose je mladići zakićeni kiticama. Svi kazivači znaju za ovaj običaj, iako mnogi nisu nikad vidjeli takav sprovod.

Na pitanje je li se događalo ili pripovijedalo da se neki pokojnik pojavljivao nakon smrti, obično se prva reakcija upitanih svodi na uvjeravanje kako su to samo priče i kako kazivač osobno u njih ne vjeruje (kao što je bio slučaj i s pitanjem o predznacima smrti). Međutim, gotovo redovno se pronađe neki slučaj iz osobnog iskustva kazivača, koji kazivač ispitivaču ponudi na diskusiju. Npr. već spominjana kazivačica iz Hruševca priča kako se nekoliko mjeseci nakon smrti njene svekrve, više noći uzastopce, čulo kucanje na prozoru. Ona je čula kako je kod nekog susjeda kucanje dolazilo s tavana, i da su zbog toga zvali i svećenika.

Opis običaja oko smrti iz monografije o Loboru u osnovnim i bitnim crtama, kao i u mnogim detaljima, podudara se s ovdje iznesenim podacima. Tako, npr., način na koji se pravi odar i sam naziv *skolke*, pokapanje djevojke s vijencem na glavi, prevrtanje stolaca pri dizanju lijesa, prolijevanje vode za mrtvacem, puštanje stoke iz staje, *karmine*, te tekstovi napitnica pobožnog sadržaja, koje govori izabrana osoba, koja također nosi i raspelo u sprovodu.[112]

Poklade

Pokladne običaje u ovome kraju karakteriziraju tri pojave: maskiranje i ophodi maskiranih lica, pripravljanje određenih jela i vršenje osobitih običajnih radnji. Uza sve to, naročito uz jela i osobite postupke, vezana su i mnoga vjerovanja, odnosno tumačenja svrhe takvih postupaka.

Iako se u današnje vrijeme u ovome kraju prakticira najrazličitije pokladno maskiranje, većina je informatora u stanju izdvojiti maskirane likove veće starine i tradicije. Takvi su, npr., *muž i baba* — maskirani par koji na Pepelnicu obilazi selom. *Baba* je preodjeveni muškarac; ona nosi dijete — improviziranu lutku *(Pepelničica). Baba* moli da joj nešto udijele za njezino gladno dijete; obično dobiju jaja ili neke druge hrane, pa i novca. U svakoj kući oni zaplešu — »... tancaju da bu repa debela« (J. Jelovečki, Matej). Prema kazivanjima izlazi da su se kao *muž i baba* prije oblačili odrasli ljudi, dok se s vremenom uobičajilo da idu djeca. Danas obilaze kuće i skupljaju darove (jaja, novac) različito maskirane veće ili manje grupe *mačkara* ili pojedinci, gotovo isključivo djeca. Na osnovu današnjih kazivanja ne može se utvrditi da li je plesanje za repu u neko starije vrijeme bilo isključivo vezano uz likove *muža i babe.* Kad plešu za repu, maškare moraju jako udarati nogama (»tučeju da bu repa debela« — Matej), ili štapom pokazuju, crtaju po tlu koliko velika repa treba narasti. Uz to su prije pjevali i osobitu popijevku, od koje danas znaju još samo četiri stiha:

Fašnik se je oženil
Pepelnicu zaručil
Pepelnica zaručnica
Fašnik mladoženja. (Matej)

[112] Kotarski, 213-217.

Prva dva stiha zabilježena su kao pripjev u pjesmi iz Međimurja, koja glasi:

Tu za len, tu za len
Za ti dugi len.
Fašnik se je oženil
Pepelnicu zaručil.
Tu za len, tu za len,
Za debelu repu.[113]

Čitavi tekst od četiri stiha, kako sam ga zabilježila u Mateju, zapisao je Vinko Žganec u Dekanovcu (Međimurje); u tom zapisu kao refren ponavljaju se druga dva stiha (Pepelnica zaručnica, Fašnik mladoženja). U bilješci uz tu pjesmu stoji da je pjevaju djeca idući na Fašnik od kuće do kuće, dakle je već prije 1924. godine spala u domenu dječjeg folklora.[114]

Uz ova dva lika spominju se i »masne« šale koje prate njihov obilazak(najčešće komentiraju *muža i babu* kao par koji se dan ranije oženio — oni su zapravo mladenci iz svatovskog prizora na pokladni utorak, o čemu će još biti govora — a već sutradan imaju dijete). *Muž i baba* su široko rasprostranjeni pokladni likovi.[115]

Pokladni prizor veće starine, koji se u današnje vrijeme rjeđe viđa, jest prizor s maskom konja i njegovim goničem, te eventualnim kupcem konja. Konja predstavljaju dva muškarca prekrivena pokrivačem; prednji drži glavu konja — drvenu masku (Gornja Bistra), ili je ona nekako drugačije predstavljena. Ova grupa također obilazi selom i povremeno izvodi scenu pogađanja oko konja. Za uzvrat za dobru zabavu i ova grupa bude nadarena (jajima, slaninom, novcem, kolačima) ili ponuđena pićem. Ova je scena na naše inzistiranje izvedena 1972. godine u Gornjoj Bistri, i to upravo na pokladni utorak (sl. 15). Izvođači, naši informatori, rekli su nam da su je zadnji put izvodili pred dvije godine. Nekoliko mjeseci kasnije, kad sam idući put došla u Gornju Bistru, čula sam da su onu večer (na pokladni utorak nakon našeg odlaska), potaknuti našim zanimanjem, krenuli u ophod i obišli više zaselaka. Navodno su se dobro zabavili, skupili puno jaja i još više popili ponuđenog vina. Maska konja iz Gornje Bistre otkupljena je za Etnografski muzej u Zagrebu.

Kao stariji pokladni prizor kazivači ističu i grupu koja prikazuje svatove. Mladenka je uvijek preobučeni muškarac (slika 16). Ova grupa obično obiđe i više sela, odnosno kreće se putem kojim idu i pravi svatovi: otiđu pred župnu crkvu, svrate u gostionicu na *stavišče.* Uz to navraćaju u bogatije i uglednije kuće, gdje dobivaju dar ili budu ponuđeni pićem. Pokladne svatove, kojima se pridružuju i razne druge maske, koji obilaze oko crkve i idu na *stavišče* u gostionicu bilježi i J.

[113] Milovan Gavazzi, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja,* knj. I, Zagreb 1939, str. 21. (dalje: Gavazzi); citirano prema zapisu Vinka Žganca, koji je prvi put objavljen 1916.

[114] Vinko Žganec, *Zbornik jugoslavenskih pučkih popjevaka,* knj. I, *Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja,* Zagreb 1924, str. 29.

[115] Gavazzi, 15.

Kotarski.[115] Njegov opis, po brojnosti likova, njihovu ponašanju i kretanju, kao da najavljuje, a u svakom slučaju podsjeća na pokladne povorke kakve su se već dulje vremena uobičajile u većim mjestima Hrvatskog zagorja. Na osnovu ovog opisa i podataka iz kazivanja dade se naslutiti još jedna mogućnost za tumačenje postanka pokladnih po-

Sl. 15. Maškare s »konjem« prave šale sa suseljanima, Gornja Bistra 1972. Snimila Z. Rajković, Fototeka INU, br. 6030.

vorki u Hrvatskom zagorju, prema kojem bi one mogle imati svoj vlastiti razvoj (od obilaženja selom od kuće do kuće, od zaseoka do zaseoka, odlaženja u veća mjesta do usputnog pristupanja sve većeg broja sudionika i do pridodavanja novih, negdje viđenih likova s vremenom), bez ugledanja na gradske pokladne povorke.

Pokladne povorke kakve se organiziraju u Oroslavlju i Donjoj Stubici sastavljene su od velikog broja sudionika, a prikazuju različite scene i likove. Jednim su dijelom inspirirane aktualnostima (propast mjesnog poduzeća, svemirska istraživanja, biranje ljepotica), ali se uvijek ponavljaju i stanovite figure, grupe i prizori znatne starine, kao što su svatovska povorka, maska konja, likovi cigana (sl. 17) i pastira. Centralna je figura u ovim povorkama *Fašnik* — predstavlja ga čovjek, kojega nakon suđenja u času izvršenja presude (spaljivanje, bacanje u potok) zamjenjuje lutka, ili je pak isključivo predstavljen lutkom (sl. 18). Prema J. Kotarskom u Loboru djeca na Pepelnicu »načine 'fašnika' od slame, polože ga na kolica, voze po cesti, a drugi za njim plaču; to rade

[115] Kotarski, 196.

nekoliko dječaka«.[117] Današnji podaci o lutki *Fašniku* vezani su najviše uz velike pokladne povorke, ali se spominju i kao dječja pokladna zabava, s time što im stariji pomognu načiniti lutku. Uz svatove na slici 16 vidi se lutka *Fašnika* kako sjedi na magarcu. Vlasnik magarca, Juraj Škreblin, veliki je pobornik i akter pokladnih maskiranja u Gornjoj Bistri; kaže da je magarca nabavio upravo za tu svrhu.

Dok smo prilikom ovog istraživanja u pokladno vrijeme rado prihvaćali ponuđene *krafne*, o jelima koja su običajem propisana za te dane čuli smo samo mnogo govoriti. Teško je bilo utvrditi da li je nešto od toga još i održano, osim u sjećanju.

Za poklade se, prema kazivanjima, trebalo jesti mnogo mesa: dan prije pokladnog utorka meso se jede devet puta, a na sam utorak cijeli dan (kazivala Danica Gorupec iz Oroslavlja). Obavezno je bilo skuhati crnu kokoš za objed, a zelje sa svinjskom lalokom za večeru, dok su se ujutro jeli žganci. Prema jednom tumačenju crna se kokoš kolje zato da ne bi crkavale kokoši (J. Kontak, Oroslavlje), a prema drugom »... da bude sreće pri *mladini* (perad, op. Z. R.) i dosta jajca ...« (J. Jelovečki, Matej). Vodom u kojoj se kuhalo zelje i svinjska laloka treba na Pepelnicu izjutra poškropiti noge, poprskati oko kuće i staje da bi se time zaštitilo od ujeda zmija.[118] Kost svinjske čeljusti iz istog jela ne baca se, nego je treba spremiti na tavan, i to među sje-

Sl. 16. Pokladni »svatovi« i lutka »Fašnik« u Gornjoj Bistri 1971. Fototeka INU, br. 6049.

[117] Kotarski, 197.
[118] Isto bilježi i Kotarski, str. 197.

Sl. 17. Maškare »cigani« u Oroslavlju 1968. Fototeka INU, br. 6615.

Sl. 18. Lutka »Fašnik«, Oroslavlje 1968. Fototeka INU, br. 6602.

menje (sjemenski kukuruz), gdje ostaje sve do sjetve. Pripisuje joj se moć da povoljno utječe na prirast, odnosno da se njome može zaštititi žito od ptica (D. Gorupec, Oroslavlje).

Pored već spomenutih, i drugi običaji i vjerovanja oko poklada propisuju još neke korisne postupke. Na sam pokladni utorak domaćin mora ustati rano i *zružiti* kukuruza za sjeme (s odabranih ljepših klipova otrijebiti zrnje koje će biti osobito dobro za sijanje; prazne klipove treba zatim odnijeti na vlastitu njivu — što više klipova odnese, veći će biti prinos). Zatim treba otići u voćnjak i protresti stabla šljiva da bi bolje urodila. Treba nacijepati trješća, tj. cijepati sjekirom tako da iverje leti uokolo (da bi bilo mnogo jaja — Donja Bistra), te od sijerka ili brezovih grana načiniti novu metlu.[119]

Na više mjesta (Oroslavlje, Matej, Bistra) zabilježen je i običaj da se na pokladni utorak negdje pred kućom starog momka, s kojim se želi napraviti šala, postavi lutka zvana *Pepelnica*, koja predstavlja njegovu nesuđenu ženu. Ista šala znade pogoditi i neudate starije djevojke; njima na plot ili drugdje postave lutku *Fašnika*, eventualno i

[119] O *ružđenju* kukuruza i pravljenju metle bilježi i Kotarski na str. 196.

pismo u kojem se ženik obraća djevojci s isprikom što nije ranije došao, ili se sastavi nešto tome slično. Lutka namijenjena djevojkama postavlja se na pokladni utorak.

Sl. 19. Maškara obilazi selom na poklade 1972 (u ruci drži poklonjeno jaje), Gornja Bistra. Snimila Z. Rajković, Fototeka INU, ***br. 6034.***

O svim nabrojenim postupcima nije teško sakupiti podatke; o njima znaju kazivati svi stariji ljudi, a poznati su iz pričanja i mlađem svijetu. Može se reći da su donekle još i održani u životu: u kući informatora iz Gornje Bistre na pokladni utorak zatekli smo domaćicu kako prži *krafne,* a domaćina kako *ruži* kukuruz; jedan prosvjetni radnik iz Donje Bistre ispričao je kako se isto jutro probudio od buke koju je podigao njegov stric cijepajući triješće; kazivač iz Oborova izjavio je da je rano ustao kako bi napravio sve što taj dan treba napraviti. Maskiranu djecu, pojedinačno i u manjim grupama, susretali smo svuda po selima i na seoskim putovima, s manje ili više skupljenih jaja (slika 19). Kazivačica iz Oroslavlja naglasila je da se ne smiju otpraviti bez jaja ako se zaista želi imati dosta jaja kroz cijelu godinu.

Cvjetna nedjelja

Pored danas uobičajenog donošenja i čuvanja blagoslovljenih grančica (mace, grančice masline) zabilježen je i jedan stariji običaj — blagoslov drenova drveta, *dreneka.* Prema kazivanju F. Čekolja iz Hruševca (rođen 1903) u njegovoj se mladosti običavalo na *cvetnicu* odnijeti u crkvu na blagoslov oveći komad drenova drveta. Blagoslovljeno drvo spremalo se u kući, obično se zaticalo za stropnu gredu. Kad je zatrebalo, poslužilo je da se iz njega učine neki predmeti, kojima su se zatim pripisivala osobita svojstva — da donose sreću i slično. Od drena se mogao načiniti *tepalek* (batić za pravljenje maslaca) ili *kliček* (klin na jarmu). Ovakav *tepalek* osigurava sreću u poslu oko maslaca, a *kli-*

ček iz blagoslovljenog *dreneka* pomaže da se upregnuta stoka ne bi plašila.[120]

Uskrs

Od Velikog četvrtka, kad se zavežu zvona, pa do Velike subote, kad se opet razvežu, ne dira se u zemlju — ne rade se nikakvi poljodjelski poslovi. Na Veliki petak svi ukućani kad ustanu obavezno piju rakiju. Prije nego se zapali vatra, prolije se vode po peći. To se radi zato da se ne bi u toku godine dogodio požar. Ako se desi da na Veliki petak pada kiša, govorilo se da će te godine zemlja biti tvrda i teška za obrađivanje. Taj dan djevojke su išle na zdenac i tamo se umivale — govorilo se da će od toga postati ljepše. Također na Veliki petak brali su borovicu i stavljali je u rakiju — ta je rakija bila osobito dobra protiv bolesti želuca.

Na Veliku subotu blagosivlje se vatra: netko od ukućana odnosi u crkvu komad gube pričvršćen na žici, pripali ga na blagoslovljenoj vatri ispred crkve i donese kući. Guba se stavi u vatru koja u kući već otprije gori. Na Veliku subotu spremaju se i uskršnja jela: šunka, puran, kolači. Osobito uskršnje pecivo bio je *vrtanj, vertanj*. Pravio se od miješanog brašna (pšeničnog i kukuruznog), a osobita je oblika — poput krnje osmice, kojoj nedostaje veći dio jedne polovice. Na Veliku subotu pripremaju se i uskršnja jaja — *pisanice*. Boja se pravila od kore crvenog luka ili krep-papira intenzivnih boja, naročito crvene. Ukras (crtež) na jajima izvodio se voskom prije bojanja ili su se obojena jaja ukrašavala tako da se crtež uparao, strugajući boju, pomoću nožića. Djevojke i mladići međusobno su se darivali *pisanicama*, izražavajući na taj način svoje simpatije. Uveče na Veliku subotu svi su prisustvovali velikoj crkvenoj procesiji. Mnogo se pucalo iz *mužara* i drugačije. Umjesto zvona s crkve su se oglašavale škrebetaljke. Govorilo se da pucanje blagoslovljenim prahom osobito dobro rastjerava *coprnice*.

Na Uskrs, na prvu jutarnju misu, nosilo se jelo na blagoslov. U *logožar* (pletena slamnata torba) ili košaru stavljalo se malo ili više od svakoga jela: šunka, jaja, *gibanica, vrtanj*, luk, orasi, a neki su nosili i puščani prah. Nakon blagoslova jela nastaje utrka — svatko je želio što prije stići kući i zatim otići na zdenac po vodu. Govorilo se da će istom brzinom i spretnošću obavljati sve gospodarske radove u toku te godine — rano okopati kukuruz i drugo. U ovoj trci sudjelovale su isključivo žene.

Nakon dolaska s blagoslova ukućani se okupljaju za uskršnjim doručkom. Jela se blagoslovljena hrana, i to najprije šunka, jaja i luk. Preostalo blagoslovljeno jelo spremalo se za narednu nedjelju — *Belu nedelju* — a preostale mrvice nisu se smjele baciti bilo kuda: ili su se spalile ili odnosile pred pčelinjak, jer se govorilo da čine dobro pčelama. Kost od šunke također se nije smjela baciti, nego se spremala među sjemenje, a kasnije, kad se sjeme posijalo, kost se spalila.

[120] O zdravstvenoj moći ove biljke i njezinoj ulozi na Cvijetnicu vidi: Gavazzi, 25-26.

Običaji Velikog tjedna i oni na sam Uskrs — *Vuzem* — izneseni su ovdje prema kazivanju Franje Čekolja iz Hruševca (rođen 1903), koje se ne razlikuje bitno od ostalih zabilježenih kazivanja o istim običajima. Podaci se odnose na vrijeme kazivačeve mladosti. F. Čekolj se sjeća kako su njegov djed i otac spremali kost od uskršnje šunke i kako se baka penjala na tavan da otamo izlije vodu na peć. Baka je također uvečer na Veliku subotu radila nešto što nije vidio kod drugih — nakupila bi granja i zapalila ga negdje u vrtu. Govorila je da će vrt bolje uspijevati. F. Čekolju je poznato da u južnim selima, npr. Ivancu, pale uskršnje krijesove (dok se u Hruševcu pali samo jurjevski), ali ono što je radila njegova baka, ne dovodi se time u vezu.

Ovaj opis uskršnjih običaja potvrđen u ostalim kazivanjima, sadrži većinu karakterističnih elemenata koje za cijelu Hrvatsku, a posebno za njezin sjeverozapadni dio, bilježi i M. Gavazzi.[121]

O današnjem stanju ovih tradicija na osnovu terenskih promatranja izvršenih u okviru ovog istraživanja mogu se uočiti velike obi-

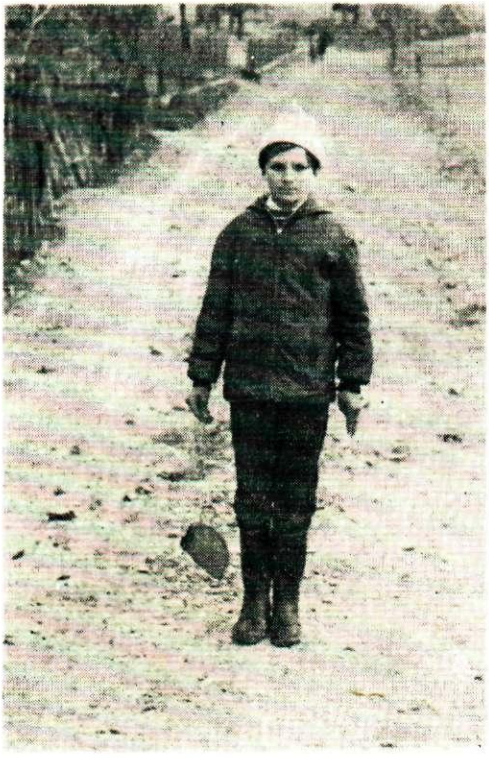

Sl. 20. Dječak nosi gubu na blagoslov vatre, Jakšinac 1972. Snimila Z. Rajković, Fototeka INU, br. 6013.

Sl. 21. Žene i djeca žure kući s blagoslovljenim jelom na Uskrs, Donja Stubica 1972. Snimila Z. Rajković, Fototeka INU br. 6052.

[121] Gavazzi, 27-40.

Sl. 22. Šiblje i granje prirećeno za jurjevski krijes, Gornja Stubica 1972. Snimila Z. Rajković, Fototeka INU, br. 6586.

teljske i individualne razlike, koje su u prvom redu uzrokovane različitim odnosom prema religijskoj, odnosno crkvenoj komponenti običaja. S tim je u vezi, očigledno, ne pridržavanje zabrana u vezi s poslom, osobito obradom zemlje, zatim postom i sklapanjem braka u te dane. Na Veliku subotu 1972. susreli smo troje svatove u Gornjoj Stubici, ali također i dječaka koji je nosio gubu radi blagoslova vatre (slika 20). Nakon jutarnje mise na Uskrs u Donjoj Stubici vidjeli smo žene i dječake kako nose torbe i košarice s hranom (sl. 21). Pred kraj mise nastalo je zamjetno komešanje u crkvenom predvorju. Na izlasku nitko nije potrčao, ali su se, zalazeći u pokrajnje ulice, očigledno ubrzavali koraci. Na više mjesta smo čuli kako je dovoljno da netko započne — odluči se na trku — i tada nastane opća gungula. Slušali smo i pričanja o smiješnim prizorima koji se tada viđaju, o padovima, prepirci i nadmudrivanju. U kući naših kazivača iz Pustodola, u obitelji kojoj smo često zalazili i bili lijepo primani i kojoj zahvaljujemo za mnoge podatke, ponuđeni smo uskršnjim doručkom: šunkom, jajima i lukom. Na Veliku subotu uvečer privukle su nas vatre u selo Ivanec (južni Ivanec, u blizini Zaprešića). Našli smo djecu okupljenu oko zapaljene automobilske gume, a od starijih smo čuli kako gume gore mnogo bolje i dulje nego što je prije gorjelo granje. Uskršnje smo krijesove vidjeli i u kazivanjima ustanovili samo za sela na krajnjem jugozapadu obrađivanog područja.

Jurjevo

U svim kazivanjima Jurjevo se spominje kao izrazito pastirski praznik, koji najavljuju obavezne i do danas uvelike održane vatre — jurjevski krijesovi. Navečer uoči Jurjeva *kuri se krijes:* u polju, u vinogradima, na križanjima i na dvorišnim ulazima (kuda prolazi blago). Za krijes se nekoliko dana unaprijed priredi hrpa granja (sl. 22), lozja, kukuruzovine; osobito dobro gori borovica. Oko krijesa se pjeva, *juška* i preskače se oganj. Djeca uzimaju s vatre upaljene grane i s njima *juškajući* trče kroz polje. Posljednjih godina pale se automobilske gume.

Na samo Jurjevo ujutro pastiri su kod kuće dobivali kuhano jaje. Koji dođe posljednji na pašu i još ne donese jaje, rugaju mu se da je *pezdec.* Popodne, prije odlaska kući, pastiri su pleli vijenac od vrbova granja i cvijeća. Kravama se vijenac vezao na rogove, i to tako da se uz svaki rog pričvrstila i kita cvijeća. Preko čela se kravi stavljala *parta* (kao mladenki) — trak oguljene vrbine kore. I svinjama su se oko vrata naticali vijenci, pa su preplašene bježale. Vijenci su se skidali pred stajom i bacili na krov. Ako su spali s krova, znak je da će dotični pastir *zapasti* — skrenut će mu blago na tuđi pašnjak ili u žito.

Kako je Jurjevo posljednji dan slobodne zajedničke paše u polju — poslije Jurjeva svatko pase isključivo na svojem, gdje nije obradivo zemljište — pastiri žale za bezbrižnom ispašom u polju, kada nije trebalo osobito paziti da blago ne zaluta na tuđe. Kao izraz toga žaljenja većini je kazivača poznat ovaj teks: — »Sveti Juraj krijese kuri, jaj, polje, jaj!« Kazivači ne znaju da li se to pjevalo ili samo govorilo. Juraj Kontak iz Oroslavlja sjeća se samo početka jedne druge jurjevske pjesme:

Sveti Juraj u zelenju,
Mili Bože, u veselju.

Isti informator smatra da se jurjevski krijes preskače zbog odbrane od tuče.

Ivanje

Pored opće poznatog i dobro održanog jurjevskog krijesa u ovom je kraju poznat i ivanjski krijes, ali, sudeći prema kazivanjima, on je od manje važnosti i nije do danas održan, ili je održan samo izuzetno. Na ovom istraživanju ivanjske vatre registrirane su samo u kazivanjima.

O branju bilja i cvijeća i nekim postupcima s time u vezi našlo se više podataka. Prema kazivanju J. Kontaka iz Oroslavlja uoči Ivanja nabere se »paprati, rože, vratič, bijeli luk«. Grančice ili svežnjići zataknu se za svinjac — »... da bude sreče pri svinjama«. Kad se legne, stavi se paprat pod glavu kako bi se osigurao dobar san u toku čitave godine. Ivančice se zabodu u pukotine na kući izvana — stavi se za svakog ukućana po jedna; čiji cvijet najviše povene, on će prvi umrijeti. O proricanju po ivanjskom bilju, odnosno o održavanju ovog običajnog postupka

do danas, s nešto izmijenjenim stavom prema njegovoj svrsi (bar deklarativno), već je bilo govora (slika 4).

Svi sveti i Dušni dan

I *Sesvete,* kao i Jurjevo, imaju značaj pastirskog blagdana. Pred nastupajuću zimu, ovaj je dan smatran posljednjim danom zajedničke paše (koja je nakon zabrane o Jurjevu opet bila dopuštena nakon žetve), prije povlačenja stoke na zimovanje u staji. Toga dana pastiri su od kuće dobivali vina, pečeno pile i kolač. Okupljali su se u polju, pravili kolibicu od granja i gostili se donesenim jelom i pićem.

Pored toga *Sesvete* i *Dušni dan,* kao i drugdje, posvećeni su pokojnicima.. Za te dane urede se grobovi, zakite se cvijećem i vijencima; zapale se svijeće. U današnje vrijeme mogu se vidjeti neobično dotjerana groblja, koja se šarene u svim bojama umjetnog i prirodnog cvijeća i drugačije izvedenih ukrasa. Zabilježen je i podatak da se na *Sesvete* od večere, koja je prilično obilna, ostavi malo jela na stolu — za mrtve. Ujutro se gleda da li što nedostaje. Teško je bilo utvrditi da li se nešto od toga i danas prakticira. Neki su tvrdili da se još ostavlja na stolu čaša vina i ujutro gleda da li je manje vina u čaši. Nitko od upitanih nije izjavio da sam održava ovaj običajni postupak, ali su mnogi izrazili uvjerenje da drugi, njihovi suseljani, sigurno to rade.

Sveti Martin

Ceremonijalno krštenje mošta na Martinje vezano je uz veća mjesta ovog dijela Hrvatskog zagorja i uz organizirane priredbe zabavljačkog karaktera, kakve se priređuju npr. u Stubićkim Toplicama (slika 23). Pri terenskom istraživanju u ovom kraju često smo nailazili na umnožene primjerke »Velikog rituala o krštenju mošta«, očigledno prepisane iz knjižice Antuna Kozine *Krapinski vandrček.*[172]

Čini se da su dosadašnja tri izdanja ove knjižice (1965—1972) znatno utjecala na oživljavanje martinjske tradicije krštenja vina, ali u znatno drugačijoj funkciji nego što je bila ona prvotna. Ove priredbe, neobično interesantne kao pojave folklorizma, stekle su toliku popularnost da i kazivači na pitanje o Martinju i običajima s njim u vezi pripovijedaju isključivo o njima.

Sveta Barbara

Na *barbarski post,* tj. dan uoči Barbare, donosile su se grančice bora i zaticale pod krov kokošinjca i staje. Ovaj postupak tumači se kao odbrana od kuge.

[172] Antun Kozina, *Krapinski vandrček i zagorska dobra volja,* Krapina 1965, str. 31. i dalje.

Sl. 23. Krštenje mošta na Martinje, Stubičke Toplice 1968. (priredba u turističke svrhe), Fototeka INU, br. 6596.

Božić

I božićni običaji, kako je u uvodu rečeno, susreću se danas u životu samo fragmentarno. Međutim, prema kazivanjima starijih, pa i onih srednje dobi, može se bez poteškoća sastaviti slika tih običaja, kakvi su iz neke dalje prošlosti doprli do dvadesetih godina ovoga stoljeća, pa i dalje u naše vrijeme. Prema brojnosti detalja i svježini sjećanja dade se naslutiti da su ti običaji donedavno a možda i danas, daleko više održavani u životnoj praksi nego što su ispitanici voljni odati. Ovdje će najprije biti izneseni božićni običaji kakvi se s manjim razlikama, opisuju u svim zabilježenim kazivanjima.

Pripreme za božićne dane započinju znatno prije samog blagdana. Još na Luciju posije se pšenica, koja će se zelenjeti na božićnom stolu, i načini lojanica, koju će domaćin zapaljenu unijeti na badnju večer. Prije Božića samelje se dosta žita i umijesi kruh za sve blagdanske dane, ispeku kolači, zakolje puran i prase, pripremi hrana za blago. Pekao se i osobit božićni kruh od miješanog brašna; ukrašavao se urezivanjem križića ili utiskivanjem figura pomoću uzorka izrađenog od mrkve (kazivao J.

Sl. 24. Soba zakićena za Božić, Poljanica 1972. Snimio I. Rajković, Fototeka INU, br. 6633.

Kontak, Oroslavlje). Taj je kruh stajao na božićnom stolu prva tri božićna dana, zatim se spremao na hladno mjesto kako bi se održao do Stare godine, kada se opet stavlja na stol, i zatim ponovo za Tri kralja. Prije samog Badnjaka pripremaju se i ukrasi za kićenje *cimera* — odaberu ljepše jabuke, pozlate orasi, načine papirnati cvjetići, lančići, zvonca; u ukrasni se papir zamotaju komadići repe i tako dobiju *bučice. Cimerom* se prije nazivao osobit božićni ukras koji se postavljao iznad stola ili u sobnom kutu, pričvršćen o strop, a načinjen od jelovih grana, papirnatih cvjetova i lanaca, pozlaćenih oraha, jabuka i drugih ukrasnih privjesaka (slika 5 i 25). *Cimerom* su se nazivali i manji ukrasi — jelove grančice s nekoliko papirnatih cvjetića — kojima su se za Božić ukrašavala centralna mjesta seoskog gospodarstva: staja, bunar, pčelinjak, kokošinjac i zdenac. Kada se i u seljačkim kućama ovoga kraja počelo kititi božićno drvce (prema kazivanjima to je bilo poslije prvog rata), i na njega se prenio naziv *cimer.*[123]

Cimer (kakav je na slici iz Oroslavlja) načinjen je tako da se o stropne grede pričvrstila okosnica od štapova, koja se zatim bogato

[123] Kitice na šeširima mladenca i svatova također se nazivaju *cimer.* Bogišić naziva *cimerom* osobit ukras iznad stola za vrijeme svadbe — o strop je pričvršćena plahta i o nju ovješeni ukrasi. I J. Kotarski bilježi isti ukras pod nazivom *kinjč,* str. 13.

obložila jelovim granama. Na grane se ovjese ukrasi. Alojz Jelovečki iz Mateja drugačije opisuje kićenje *hujovine* (ne spominje naziv *cimer):* o stropnu gredu pričvrsti se dio jelova stabla s kojeg se račva četiri ili više grana, i to u položaju kako drvo raste — vrhom prema gore. Na taj se način dobije nešto poput koša — kako se izrazio kazivač iz Mateja — na koji se ovjese isti ukrasi: jabuke, orasi i drugo.[124] Pored kićenja *cimera* na stropu i božićnog drvca na sličan se način kitio i sobni kut u kojem se nalaze svete slike — *kipi.* Prema nekim kazivačima kićenje *kipa* bio je stariji, a negdje i jedini način kićenja božićnim zelenilom i ukrasima. Tako, npr., kazivač D. Bival iz Pustodola tvrdi da je njegov djed kitio isključivo *kipe,* dok se u vrijeme njegova oca počelo kititi drvce. Božićno se drvce u početku kitilo istim, kod kuće urađenim ukrasima.

Na Badnjak uvečer pored pravljenja *cimera,* odnosno kićenja drvca, domaćin donosi slame, sijena i otave — nosi to u košu ili svezano u svežanj. Noseći upaljenu lojanu svijeću, on ulazi uz pozdrav, sjeda na

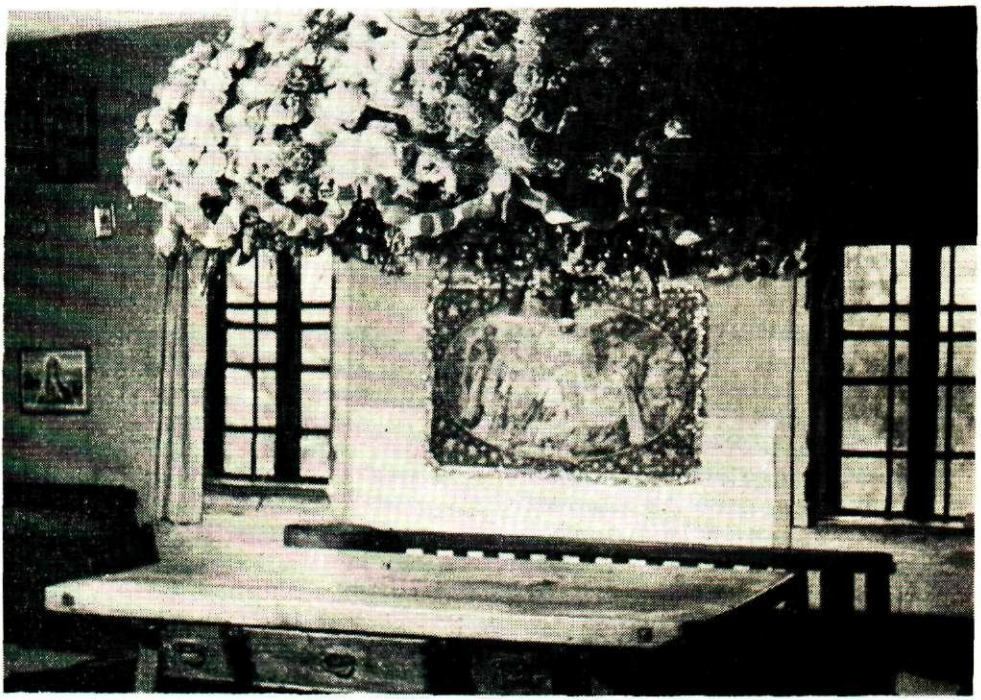

Sl. 25. Božićni »cimer«, Oroslavlje 1972.
Snimio I. Rajković, Fototeka INU, br. 6624.

[124] Opis iz Mateja možda bi se mogao dovesti u vezu s vješanjem stabla smreke vrhom prema gore, koje je u Sloveniji zabilježio Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev,* knj. IV, str. 97-100. Kuret u ovako obješenoj smreki vidi još jednu mogućnost za drugačije tumačenje porijekla božićnog drvca u našim krajevima, pored onog o njegovu novijem germanskom porijeklu.

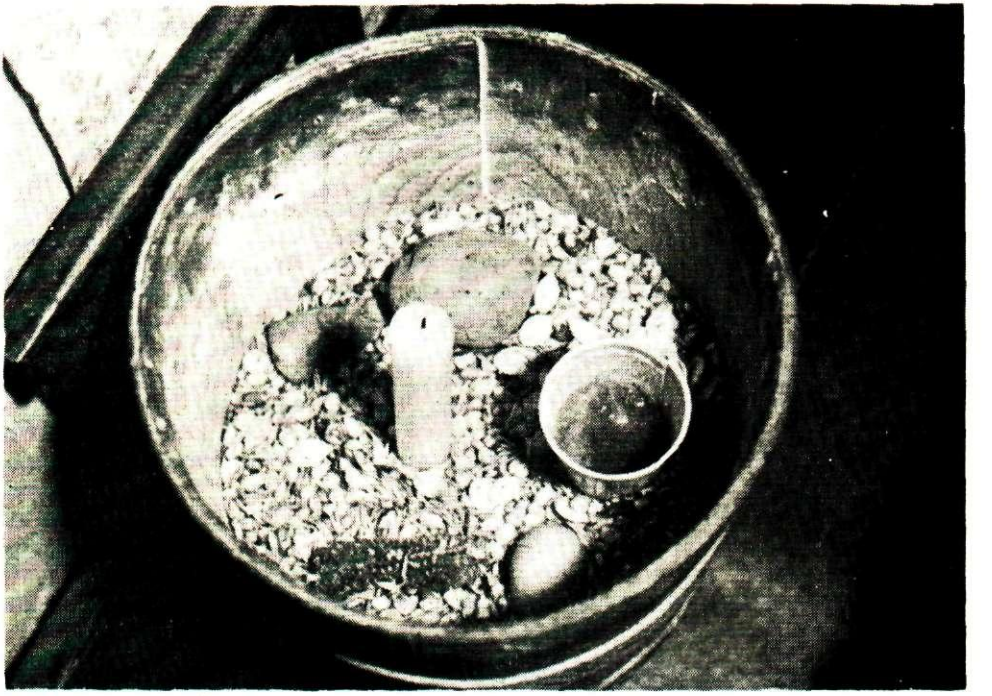

Sl. 26. Posuda »štrtinka« sa žitom, jajima, medom, klipom kukuruza i svijećom na božićnom stolu, Oroslavlje 1972.
Snimio I. Rajković, Fototeka INU, br. 6629.

koš, odnosno svežanj, i *raji* — izriče uobičajenu čestitku: — Faljen Isus i Marija, dobar večer na tom novom letu! Daj nam Bog picekov, purekov! Pune lagve vina, pune štale blaga, pune škrinje žitka; mira i blagoslova najviše!« — Ili: »Daj nam Bog piliče, račiče, guščiče, teliče, ždrebiče! Oko hiže detiče, oko štale kopiče. Mira i blagoslova Božjega najviše!«

Domaćinu na to netko od ukućana dade kruha i kolača, on štipa kruh rukama ili ga grize, jede i daje djeci da jedu. Zatim se postavlja božićni stol. Najprije se na golu dasku stola stave dva snopića slame složene u križ i svuda okolo sijeno, tako da bude i do pedlja debeo sloj. U obliku križa naspe se i zrnje žita. Sve se prekrije stolnjakom. Na stol se stavi i posuda sa svim vrstama sjemena; obično se u nju utakne svijeća (sl. 26). Na stolu mora biti još i nešto češnjaka, papra, hrena i sitnog novca, te spomenuti osobiti božićni kruh. Slama se meće i pod stol, kao i na klupe, tako da se na njoj sjedi. Djeca se natječu tko će spavati na slami pod stolom, ili se bar po njoj povaljaju. Kaže se da će im to donijeti sreću u lovu na ptice. Na stol ili ispod njega stavi se i *maslenka* — posuda u kojoj se pravi maslac (sl. 27). Večera se posno, a pečenka se jede po povratku s ponoćne mise. Tada se nahrani blago, da na sam Božić ne bi trebalo ništa raditi.

Na badnje se veče izvodi i ova scena: domaćin okupi ukućane i svi sjednu; on predstavlja kvočku, a ostali piliće; on se glasa »kvo, kvo«,

a oni mu odgovaraju »pi, pi«. U Pustodolu kažu da mnogi to i danas rade »... da bu sreće pri kvočkama, da budu mogli rano nasaditi ...« (D. Bival). U Oroslavlju je pak zabilježeno da u istu svrhu, kad postave božićni stol, čine slijedeće: uzmu kuhanoga graha i po nekoliko zrna bacaju u svaki kut govoreći: »Ovde raceki, ovde piceki, ovde pureki, guseki« (J. Kontak).

Na božićno jutro ili drugi dan, na *Štefanje,* očekuje se prvi čestitar — *položar, položaj.* Kao *položari* ranije su išli odrasli muškarci, dok je kasnije i ova običajna radnja prepuštena djeci. Nikada, pa ni danas, nije dobrodošla žena — ako se desi da na te dane prva u kuću uđe žena, neće biti sreće te godine. Neki kažu da će se u tom slučaju krave »terati« (Banščica). Dužnost *položara* je da *zraji* slične želje kao i domaćin na badnje veče. On također mora čvrsto sjesti — da bi tako i kvočke sjedile. U Oroslavlju kažu *položaru:* »Daj, Ivek, trde si sedi. Jej i pij, da buju čučeki rade jeli. Da bu bolja sreća, da buju kvočke sedele« (D. Gorupec). Također je u Oroslavlju zabilježeno da *položar* mora sjediti upravo ispred štednjaka i žaračem pročeprkati po vatri govoreći: »Ovak se jajca trebila, kak ove iskrice« (J. Kontak). U Mateju prvoga čestitara na *Štefanje* nazivaju *položaj;* to je obično odrasli muškarac; dolazi rano izjutra prije dana; ponudi ga se rakijom i jelom, koje mora brzo jesti. Jednako se nazivaju i čestitari za Novu godinu, ali to su obično djeca.

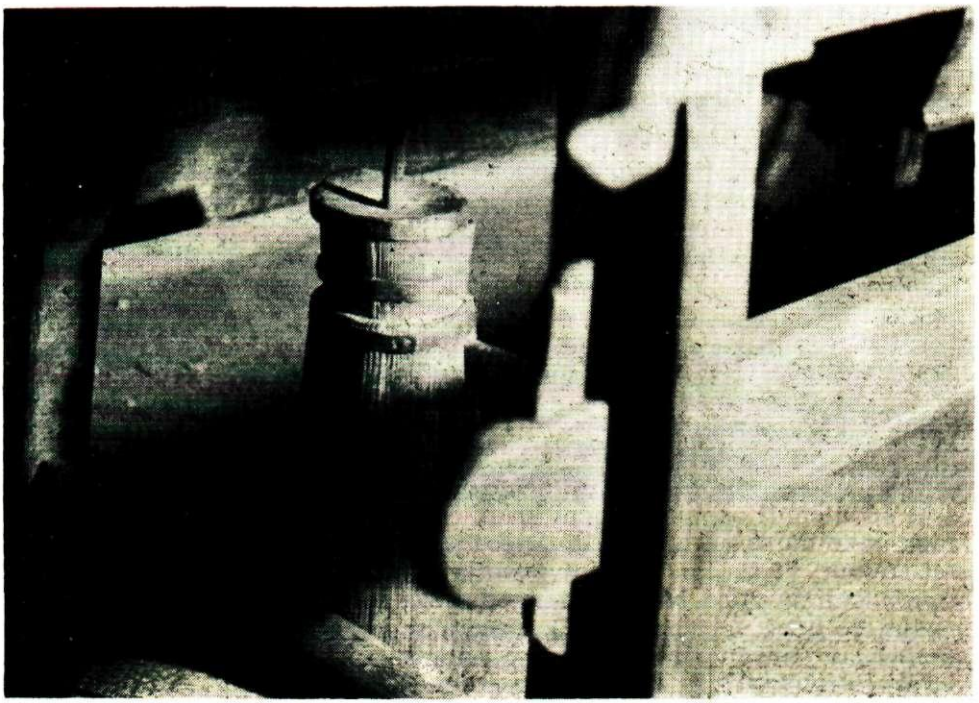

Sl. 27. »Maslenka« pod stolom na Božić, Oroslavlje 1972. Snimio I. Rajković, Fototeka INU, br. 6625.

Kad za *položaja* dođe dijete, osobito za Novu godinu, nadari ga se novcem (za Matej kazivao Alojz Jelovečki).

Čitavu noć od Badnjaka do Božića mora gorjeti vatra. Treba spomenuti i *božičnice* — odabrane lijepe jabuke koje se u božićne dane daruju, osobito kao izraz simpatija među mladima.

Božićni stol rasprema se drugog dana poslije Božića — na *Januševo*. Kukuruz sa stola još se na božićno jutro daje peradi da bi bolje nosila i da se ne bi udaljavala od kuće. Da bi kvočke rado sjedile na gnijezdu, spremi se malo slame s božićnog stola na kokošinjac, da bi se na proljeće, kad se nasade kvočke, stavilo pomalo na svaki nasad. Po jedan snopić slame metne se na svako rodno drvo, a malo se odnese u vinograd i u staju — »... da bu blagoslov vekši i da bu više svega zraslo...« (D. Bival, Pustodol). Papar se na *Štefanje* daje pjetlu da bude srčan, »ljut« (J. Kontak, Oroslavlje).

Na Badnjak nerado puštaju djecu da idu po selu, da ne bi dobili uši — vjeruje se, naime da im se to može dogoditi ako netko zlonamjeran baci za njima posije kroz vrata. Na Božić pak ne preporuča se jesti gibanicu. (»... da ne buju ljudi hudi na tebe...« — D. Gorupec, Oroslavlje), ali ni jabuku, jer se mogu dobiti čirevi.

Od *Januševa* počinje blagoslov domova, koji obavlja svećenik u pratnji jednog ili dvaju pomoćnika (zvonar i *šekutor)*. Stariji se kazivači sjećaju da je prilikom blagoslova kuća svećenikov pomoćnik skupljao darovano laneno *povesmo*, kukuruz, a kasnije i novac. Za taj blagoslov kaže se *ići s križecom*, a čuje se i naziv *križari*. Mnogi kazivači brkaju ovaj obilazak s ophodom *zvezdara*, a zamjenjuju im i nazive. Uzrok je vjerojatno u tome što se ophod *zvezdara* već dulje vrijeme ne održava, tako da ga ni stariji kazivači nikad nisu vidjeli, nego samo čuli o tome pripovijedati.

Ophod čestitara zvanih *zvezdari* ili *tri kralji* održavao se u ovom kraju od Božića do Tri kralja. To su bila trojica muškaraca, obično mlađih, koji obilaze selom od kuće do kuće, pjevajući osobitu popijevku, čiji se tekst nalazi u molitvenicima, a počinje riječima: »O sveta tri kralja, o blažen vaš dan...«. U starije su vrijeme dobivali na dar laneno *povesmo*, jabuke, a u novije vrijeme novac. Ovi su čestitari išli i u druga sela, često i na znatne udaljenosti. U ovaj su kraj dolazili *zvezdari* iz sjevernijih zagorskih sela. Sudeći prema kazivanjima, ovaj se ophod održao po prilici do dvadesetih godina, i to samo mjestimično, a zatim se izobičajio. Mnogi kazivači nisu nikada vidjeli *zvezdare*, a neki su vidjeli samo strane čestitare, iz udaljenih zagorskih sela. Kazivačica Veronika Dolenec iz Pustodola, rođena 1895. godine, sjeća se da su u njezinu djetinjstvu išli u *zvezdare* i domaći ljudi. *Zvezdari* nose *zvezdu*, štapove i zvonce, a idu i bez svega toga ili nose samo *zvezdu*.[125]

---

[125] O čestitarima s nazivom *Tri kralji* koji su 1898. došli iz Zaprešića u Zagreb svjedoči rukopis Bučar Franje, *Tri kralji*, pohranjen u arhivu Odbora za narodni život i običaje JAZU, SZ 67. Rukopis sadrži tekstove triju pjesama koje su pjevala tri dječaka. Jedan je dječak nosio zvijezdu (srednji), a jedan zvonce, kojim je zvonio prije i nakon svake pjesme. Prema Bučaru *Tri kralji* obilaze od *Januševa* do Tri kralja.

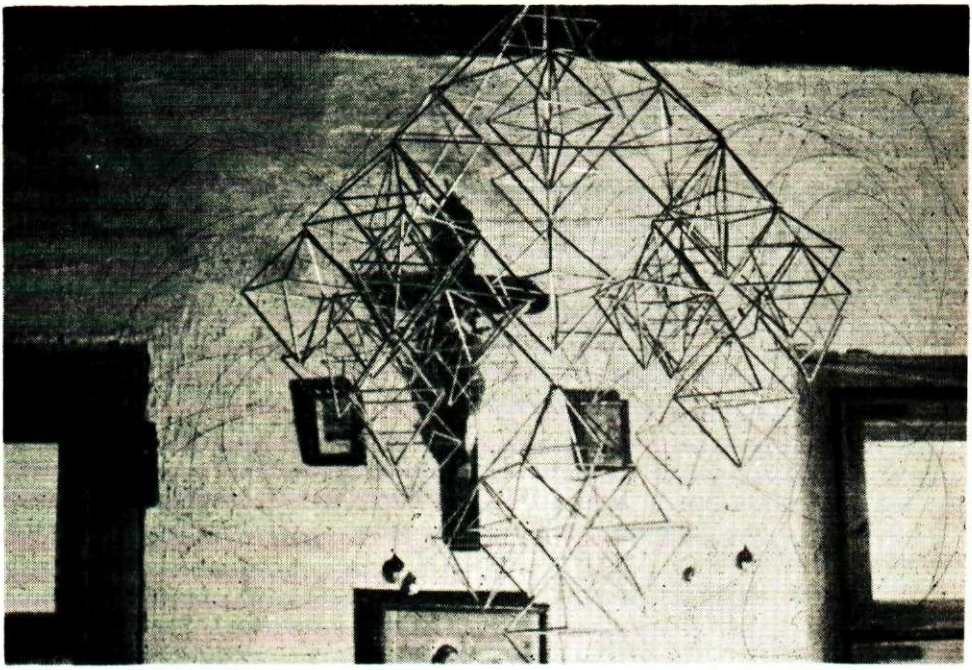

Sl. 28. »Luster« od slame napravljen za Božić, Poljanica 1972. Snimio I. Rajković, Fototeka INU, br. 6636.

Od više informatora čuli smo pripovijedati o još jednom ukrasu koji se pravio za božićne dane. To je *luster* ili *ljuster* načinjen od slame, zrna graha i okićen papirnatim cvjetićima. Kazivači D. Bival i J. Kontak tvrdili su da se takvi *lusteri* još mogu naći u božićne dane po »gornjim selima« — selima koja su bliže Medvednici. I zaista, drugi dan Božića 1972. u Poljanici našli smo i fotografirali *luster* koji je izradila Janica Škrljin (rođena Ljubić u Gornjoj Bistri) (slika 28).

Iznenađeni, našli smo se pred pravom kinetičkom skulpturom. Strogi geometrijski oblici i četiri srebrne kuglice pokretali su se i na najmanju struju zraka, doimljući se sasvim nestvarno i neadekvatno u tom ambijentu.

Janica Škrlin naučila je izrađivati *lustere* još kao djevojka u Gornjoj Bistri. Za Božić 1972. načinila je više njih; jedan je objesila o strop u sobi, a ostale je poklonila prijateljicama.

U Mateju su također znali za *ljuster;* djevojke su za Božić obavezno izrađivale jedan osobito velik i lijep, koji se vješao u crkvi. *Ljuster* se pravi od ražene slame, ali se može kombinirati i slama sa zrnjem graha. O *ljuster* se vješaju kojekakvi manji ukrasni privjesci.[126]

---

[126] O *lusterima* od slame na slovenskom području (Slovenske Gorice, Haloze), kao i podatak koji se odnosi na Hrvatsko zagorje vidi: Niko Kurent, *n. d.*, str. 91-92, 93.

Pored već spominjanih vjerovanja i proricanja o udaji i drugih vjerovanja zabilježenih u obliku tumačenja smisla i svrhe pojedinih običajnih postupaka (*položar, rajenje,* slama i drugo) evo još jednog. Gotovo je opće poznato pripovijedanje i anegdote o stolčiću s kojeg se na Badnjak, za vrijeme ponoćne mise, mogu vidjeti vještice. Sin kazivačice Danice Gorupec iz Oroslavlja, potaknut pripovijedanjem svoga djeda o njegovu vlastitom iskustvu sa stolčićem, načinio je drveni stolčić. Radio ga je od Lucije do Badnjaka, svaki dan pomalo. Na Badnjak ga je odnio na ponoćnu misu i stao na njega na crkvenim vratima, i to u trenutku *podiganja.* Iako nije vidio ništa neobično, trčao je kući bacajući usput pšenično i drugo zrnje i mrvice duhana, jer mu je djed rekao da će *coprnice* koje ga budu vidjele u crkvi, kao i on njih, potrčati za njime da mu se osvete. Njih će, međutim, zaustaviti zrnje i duhan, jer će morati skupiti svako zrno koje on baci.

O današnjem stanju božićnih tradicija nešto je već rečeno. O tome na određen način govori i sama činjenica što je na istraživanju 1971. i 1972. godine snimljen i znatan broj fotografija koje registriraju održane običajne postupke: kićenje bunara (sl. 1 i 2), *cimer* (sl. 5 i 25) i božićno drvce (sl. 24); iznikla pšenica, klipovi kukuruza i svijeće na božićnom stolu (sl. 24); *luster* od slame (sl. 28); na drveću odložena božićna drvca (sl. 3). Unazad desetak godina počele su se uvoditi još neke novine, kao što je kićenje raznobojnom električnom rasvjetom jela ili smreka, koje se isključivo za tu svrhu sade u vrtovima ispred kuća ili kod seoskih raspela. Božićna drvca, bogato ukrašena kupovnim ukrasima, električnom rasvjetom i umjetnim snijegom postavljaju se neposredno iza prozorskih stakala, tako da se vide s ulice.

U već spomenutoj kući Sokač-Dvorski iz Oroslavlja snimljen je *cimer, maslenka* pod stolom, *štrtinka* (drvena posuda — mjerica za žito) na klupi, u kojoj se vidi razno žito, klip i zrnje kukuruza, koštice od tikve, krumpir, jaje, med (u posudici) i svijeća. U ovoj kući božićni se običaj održava na ovdje opisan način, s gotovo svim pojedinostima i manjim izmjenama: božićni se stol, npr., rasprema već na *Štefanje,* a slamu uklone i na sam Božić. Na *Štefanje* 1972. godine, kada su snimljeni ovdje objavljeni (sl. 5, 25, 26 i 27) i drugi snimci (pohranjeni u fototeci INU), zatekli smo pored *cimera* i ostatke slame po podu, *štrtinku* na klupi, *maslenku* pod stolom i novac pod stolnjakom. I od drugih kazivača čuli smo da još »obderžavaju« unošenje slame i *rajenje* na Badnjak (D. Bival, Pustodol). Kazivačica J. Jelovečki iz Mateja isticala je da »već« pet godina ne stavlja slamu po stablima! Kazivač iz Oroslavlja (J. Kontak) ispričao je slučaj jednog svog susjeda koji se ljutio što mu za *položara* svake godine dođe neki hromi znanac — bojao se da će mu perad lomiti noge, hramati, i molio je Kontaka da mu on dođe za *položara,* da pretekne onog hromog.

Tri kralja

Već je rečeno da su podaci iz kazivanja o ophodarima između Božića i Tri kralja vrlo različiti i ponekad kontradiktorni. Pored naziva

zvezdari i *križari* spominju se i *tri kralji*. Ophod ove trojice čestitara, prema nekima, nastavljao se i nakon Tri kralja, dok drugi tvrde da su to drugi čestitari, koji idu od Tri kralja do Svijećnice. Ova trojica nose okićeni gipseni kip majke božje svijećne i pjevaju neku drugu pjesmu, od koje se sjećaju samo ovih riječi: »Majka božja svijećnica, ka bu vas posvetila...« (kazivao Đuka Novosel iz Pustodola). Ovi su čestitari, navodno, također dolazili iz drugih sela i dobivali isti dar kao i *zvezdari*.[127]

Na Tri kralja vrši se blagoslov vode. Prijašnjih godina nastajala je oko velikog *bednja* s blagoslovljenom vodom, koji je stajao pred crkvom, prava jagma. Svi su žurili da što prije s blagoslovljenom vodom stignu kući (prema kazivanju F. Čekolja iz Hruševca).

Svijećnica

Već je bilo govora o blagoslovu svijeća i proricanju o smrti i svadbi prema dimu s blagoslovljene svijeće. Na plamenu iste svijeće običavalo se prije spaliti svakom ukućaninu malo kose, što se smatralo neke vrste blagoslovom (prema kazivanju D. Gorupec iz Oroslavlja). Spomenuti su i čestitari koji su nosili kip majke božje svijećnice.[128]

[127] O čestitanju *popevača* uoči Tri kralja i Svijećnice (obilaze žene!) u okolici Krapine vidi: Antun Kozina, *Uz novogodišnje narodne običaje*, »Hrvatsko zagorje«, god. II, br. 4-12, Krapina 1970, str. 20-23.

[128] O božićnim, pokladnim i uskršnjim običajima u okolici Donje Stubice pisala sam i u članku *Tri put na leto bedak*, »Kaj«, Zagreb 1972, br. 5, str. 94-102, gdje se donose još neka zapažanja, kojih nema u ovom članku.